

מאמר מערכת מסירות נפש בקיום השמייה

קיומה של מצות השמייה לכל פרטיה ודקוקיה הינה ללא ספק מן המצוות הקשות לקיום, וכבר הتورה הקדושה שמה בפי מקימיה את השאלה הגדולה: "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית, הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו" (ויקרא כה,כ), וחזק"ל חיזקו את מקימיה והגדירו אותם בתואר: "גיבוריו כוח עושי דברו" (תהלים קכ,כ. מדרש רבה ותנחותם בריש ויקרא).

ואכן במציאות ההיסטורית של תקופת המקרא, בה רובו של העם היהודי עסק בחקלאות ובה הייתה פרנסתו - לא יפלה שרבים לא עמדו באתגר קיומה של מצוה זו, ותקופה ארוכה - מימי הבית הראשון - לא קיימה. וחזק"ל קובעים - בעקבות מציאות ההיסטורית זו - שמצוות זו לא נתקימה בידם של ישראל, מכיוון שישראל לא נתנו נפשם עליה (מכילתא כי תשא לא), וזאת על אף העונשים הגדולים והנוראים - בצורת, דבר גלות ועד - הבאים בעקבות אי קיומה של מצוה זו.

בתלמוד (סנהדרין כו,א) מסופר סיפורו ההיסטורי בעל משמעות לדרכו של תלמידו: רבי חייא בר זרונקי ורבי שמעון בן יהוץקן היו הולכים לעבר שנה בעסיה. פגש ואחם ריש לקיש ונספה אליהם. אמר: אלך ואראה כיצד עושים הם מעשה. וזה אדם אחד שחוורש - ושות שביעית הייתה - אמר להם: מהן וחורש? אמרו לו: יכול לומר שכיר אני בתוכו. שוב וראה אדם אחד שהיה זומר בכרמים. אמר להם: מהן זומר? אמרו לו: יכול לומר לעקל בית הבד אני צרייך (לעשית סל לאיסוף הזיתים בבית הבד). אמר להם - ריש לקיש בעקבות תירוצים אלו: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות (=לרמיה ולעבורה על דת).

מכאן אנו למדים, שאף שיש כיסוי הילתי לכל התנהגות מעשית, הרי שהקב"ה יודע מה מסתתר אחרי כוונת העובד, האם הערמה מתוך מניעים אונכיים, או סיבות אמיתיות המותרכות לחולטין על פי ההלכה.

אף בדורות האחרונים, כאשר התחילה היישוב היהודי החקלאי להאחז בארץנו, מעתים היו מן החקלאים ששמרו את מצות השמייה, והרידב"ז (מחכמי צפת לפני מאות שנה) קובע שעקבות אי קיומה של מצות השמייה בישוב החדש, באו פורענותות גדולות על הארץ ותושביה, וכך הוא כותב:

"זה לכם לדעת, אשר אחר חילול השמייה הראשונה בשנת תרמ"ט, שלח הקב"ה
בשנה שלאחריה - חגב וארבה... ובשנת תרנ"ז, אחרי חילול השמייה של תרנ"ו - שלח
הקב"ה מן השם משלחת עכברים... וישחוו כל התבאות. ואחר שנתן תרס"ג שלח

הקב"ה חוליו-רע, רחמנא ליצלן... לאחר חילול השמייה הר比יעית של שנת תר"ע - נידללו ישראל באופן שרוב הגנותו נשרפו באש - סיבת גלויה מן השמים...".

עובדות אלו המתאימות התאמה נפלאה למה שהורו לנו חז"ל בספרותם, מורים לנו להתעורר ולהסיק מסקנות ברורות וחד משמעיות: יש להකפיד ולשמור על מצוות השמייה בכל יסודותיה, פרטיה ודקוקיה, עד כדי מסירות נפש. והיה אם נקפיד בהלכותיה - נזכה לכל הברכות המובטחות למקיימה.

גליון מס' 31 עוסק:

א. הגליון נפתח במדור "פסקיו עוזיאל" ובו בירורי פסקי הלכה מאוצר התשובות שבדפוס ובכתבי של הראש"ל מו"ר הג"ר בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל, בעריכת הרב יהודה אדרי שליט"א חבר המכון. ב글ין זה הובאו הלכות שביעית.

ב. מאמרו של מו"ר הג"ר שם"ע שליט"א מורה דרכו של המכון, העוסק בהמשך בירורי הלכות ברמב"ם הל' שמואלי.

ג. פרק נוסף בהלכות שביעית מתוך הספר "שביתת השדה" להרב שניאור ז. רוזה שליט"א המוקדש ב글ין זה לקדושת שביעית [המשך מהגליון הקודם].

ד. מאמר מקיף בנושא מקום הבציעים שבחר המשחה, ומאמר נוסף בעניין קריעה על הרי יהודה, מאת הרב דוד אביטן שליט"א חבר המכון.

ביברא דאוריתא המערכת

מידע הילכתי

זריעה ונטיעה בערב שביעית

א. אסרו חכמים לנטווע עצי מאכל סמוך לראש השנה, כל שנה השמייטה תחשב לשנה הראשונה במניין שנות ערלה, והטעם הו, משום מראית עין שירנוו העם ויאמרו שעז זה ניטע בשביעית. ولكن יש לסייע את הנטיעה עד ט"ו באב סמוך לשקיעה [מד יום קודם לראש השנה, שהם יד ימים לקליטת העץ ושלושים יום שייחשו כשנה], ואז שנות השמייטה תימנה השנה השנייה למניין שנות ערלה.

ב. מיום טז באב [שנת תש"ס] אסור לנטווע עצי מאכל חסופי שורש, אולם עצי מאכל הנטוועים כבר קודם לטו באב, מותר לנוטעם עד כת באב סמוך לשקיעה [שאין שתיל זה זקוק לימי קלייטה נוספים], ובתנאי שבזמן הנטיעה גוש האדמה לא התפורר. והנותע באיסור חייב לעקור [ואמנם הנוטע ביום ט"ז אע"ג שלא עלה לו למניין שנות ערלה, מ"מ נראה שמטעם ס"ס אין חייב לעקור, ובירורנו דין זה בספרי "שביתת השדה" פ"ד, ע"ש].

ג. עצי פרי הנטוועים בגוש בתוך עציץ נקוב [נקב בקוטר 2.5 ס"מ] קודם טו באב ומונחים על גבי קרקע גלויה קודם ל"ח אלול, מותר לנוטעם עד ערב ראש השנה של שמייטה, [כל שהגוש נשאר בשלמותו], ושתה השמייטה תחשב לשנה השנייה למניין שנות ערלה.

ד. עצי סרק ושייחי נוי ובשמותיהם שאין נוהג בהם ערלה [כגון הדרס, הקאות ועוד], מותר לנוטעם עד סמוך לראש השנה, ולכתחילה יש לסייע את הנטיעה עד טו באלו סמוך לשקיעה. [כדי שקליטתם לא תהיה בשנת השמייטה].

ה. עץ או כנה הנטוועים קודם טו באב מותר להרכיב עליהם עץ רוכב עד סמוך לראש השנה, כיוון שאין מונחים שנות ערלה מזמן ההרכבה, אלא מזמן נטיעת הקנה [ואפילו בכתנת סרק, ואפילו במרכיב על כנה בפחות מגובה טפח, כל שהיא מעל פני האדמה]. ולכתחילה יש לסייע את ההרכבה באופן שהוא תקלט קודם לראש השנה.

ו. בגידולים שאין בהם איסור ספיחין [כגון פרחי נוי] או בצורת גידול שאין בה איסור ספיחין [כגון בעצייצים] מותר לזרוע או לשוטול יrokerות עד סמוך לראש השנה, ולכתחילה יש לסייע שתיליהם באופן שייקלטו קודם שמייטה [עד כז באלו - שזמן קליטה בירוקות ובשאר צמחים חד שנתיים הוא שלשה ימים].

בכבוד רב

שניואר ג. רוח

פּוֹקִי עֲזִיאָל

הלכות שביעית

א. אסור למתוח ענפי גפן הנוטים לקרקע ונגרורים על הארץ, גם אם החפשטו ענפים אלו מסכנת האילן כולם, וכל שכן שאסור לעשות זאת במקום שאינם מכבים דימום על האילן, או מסכנים את קיומו.

נמקה של הלכה

א. הלכה זאת היא מפורשת לאיסור מדתנן: מזהמין את הנטיעות, וכורכין אותן וכו' עד ראי השנה. ופירוש הרמב"ם: וכורכין - הוא שיקבץ הענפים והפארות ויקשרם כדי שייעלו למלחה במישור ולא ינטו על הארץ (שביעית פרק ב' משנה ד), כלל לאחר ראש השנה, אסור, משום דזה הוא בכלל אברויי אילנא, שהוא משבח את האילן, וכן פסק הרמב"ם בפירוש וכותב: "אין נוטעים בשביעית... ולא יכרוך את הנטיעות" (הלכות שמיטה וובל פרק א הלכה ה).
 ואין לומר שמדובר בנטיעות הרוכות הוא שאסור, משום דמשבח כל הנטיעה על ידי כך שלא תהא עוקמה או כפופה, אבל אילן שגדל כל צרכו ויש לו ענפים שמחפשטים וירודים לארץ - מותר (לקוצצם) [נ"ל דצ"ל: לכורכם], הויל ואין בו משום אברויי אילנא, זה אינו, שלא הותר בשביעית אלא דבר שהוא לקוימה אילנא, וכל שאינו בכלל קיום אילנא, הרי הוא בכלל אברויי ואסור. וכן אמרו: ולא יפסג באילן, ופירושו: סומכין האילן שהוא רענן יותר מדי, ובגירסת הכהף משנה: כשהαιלן הוא רך הרובה ויראים שמא ישבר - סומכין אותו - ושתה הגirosות לדבר אחד התחכו, ואין בינהם אלא שניי הנוטחות - והר"ן [בחידושין] פירוש: ומפסגין הוא אילן שענפיו נוטים לכלאן ולכלאן, קושרים אותם כדי שייעלו למלחה ולא יכבדו על גוף האילן (מועד קטן, ג, א) וכסף משנה הלכות שמיטה פרק א הלכה ה). מכאן אנו למדים, דاتفاق במקומות שענפיו אלה שמחפשטים לארץ מסכנים את האילן כולם, לא הותר לקשרו את ענפיו *, וכל שכן במקום שאינם מכבים דימום על האילן או מסכנים את קיומו שאסור לקשרם, משום שקשריהם היא משבח האילן.

מקורות, הארורות והערות

*ולכראה אם מלאכה זו מוגדרת כאוקמי אילנא [שללא עשיתה מסתכן כל האילן], והיא בכלל איסורי דרבנן, מדובר נאסרה? מספר הסבירים נאמרו באחרונים: בפתח השלחן (ב,א) חילק בין מלאכות שנעשות בגוף האילן כדי להציגו, ובין מלאכות שנעשות בקרקע. כאשר בגוף האילן - אסור, גם אם מסתכן כל האילן, ואילו בקרקע מותר כדי להציגו. הרב טיקוצינסקי (ספר השמיטה פרק ד העלה 3) חולק על פאת השלחן וסוכר שאפילו בגוף האילן מותר לעשות מלאכה דרבנן על מנת להציגו, אך רק בעקבות מקרים שאינםמצוים, אך להציגו מפגעי הטבע - תולעים, חום, קור -

ב. אָדָם הַצָּרֵיךְ עַצִּים בְּשִׁבְיעִית, אָסּוֹר לֹו לְקַוְצֵם מַאֲלָנוֹת שְׁעוֹשִׁים פָּרִי, מִשְׁעָה
שַׁחַלּוּ הַפִּירּוֹת לְצָמוֹה.

ג. מָוֹתָר לְקַצְׁוֹן עַנְפֵי אִילֵּן בְּשִׁבְיעִית, כַּשְׁקַצְׁיַצָּה אֵינָהּ מוּעִילָה לְאִילֵּן, וּכְגוֹן
כַּשְׁהַעֲנָפִים הַיְמָם לְמַעַלָּה מַעֲשָׂרָה טְפַחִים מִן הַקְּרָקָע.

נמקה של הלכה

אסור (משום שנחשב כהשחתת האילן ולא אקוֹנָם אַילֵּנָא). החזון איש (י"ט) רואה באיסור הנובע ממשנתנו גזירה שלא יבואו לבצע מלאכות על מנת להשביח את הנטיות, וראה עוד ב"משנת יוסף" פ"ב משנה ד.

ב. שניינו במתניתין: מאמתי אין קוצץ האילן בשביעית? בית שמא אומרים: כל האילן משיזיא, בית הילל אומרים: החרובין משישלשו, והגפנים משיגרו, והזיתים משינצו, ושאר כל אילן משיזיא, וכל האילן כיון שבא לעונת המעשרות מותר ל��צוץ (שביעית פרק ד' משנה י). וכן גרשין בוגרא: רבי אילעאי קץ כפניתא דשביעית, היכי עיביד הци? [אלכל'ה] [ויקרא כה,ו] אמר רחמנא ולא להפסד ! ואסקין: אלא רבי אילעאי בדנסחני קץ, ופירש"י: תמים ר' דקל זכר, ואין מתחבשין בו עלומית וכו', ולעולם ההן קטנות, הילך ר' אילעאי לא אפסיד מידי (פסחים נב,ב נג,א). מכאן אנו למדים שאסור ל��צוץ אילנות שעשושים פָּרִי בְּשִׁבְיעִית, משעה שהחכאי פירות, משום שהוא מפסיד את הפרי, ורחמנא אמר: "וַהֲיֵת שְׁבַת הָרֶץ לְכֶם לְאַכְלָה" [ויקרא שם] - ולא להפסד, אלמא דאף על גב דהוא צריך לעצים, אסור ל��צוץ משום הפסד הפרי.

ג. ולדיי נראה דאין מוקור לאיסור קציצת אילנות לעצים, ומשנה ערוכה שניינו: המבكيע בזית לא יחפהו בעפר, אבל מכסה הוא באבניים או בקש... אין קוצץ בכתולות שקמה בשביעית מפני שהוא עבודה, רבי יהודה אומר: כדרכה אסור, אלא או מגביה עשרה טפחים, או גומם מעל הארץ. המזונב בגפניהם וקוצץ קנים... רבי עקיבא אומר: קוצץ כדרכו בקדומים או במגל ובמגירה, ובכל מה שיריצה (שביעית פרק ד' משנה ה-ה).

מכאן אנו למדים שדוקא בכתולות שקמה, זאת אומרת שקמה שלא נקצתה כלל הוא דבעין שיגביה עשרה או שיגום לרבי יהודה, דקי"ל כותיה [רמב"ם הלכות שמיטה ווובל פ"א ה'כ"א], משום שהוא יא בעודתה, הילך לא מהני כוונתו לעצים, אבל בכל שר האילנות מותר ל��צוץ לעצים, הויל ואין קדושת עצים בשביעית (סוכה מ,א. ובבא קמא קא,ב) - לא נאסורה קציצתם (עיין סנהדרין כו, א תד"ה לעקל ומהרש"א שם).

ומשים זרעה נמי לא נאסר, הויל ואינו עושה פעלות הזמורה, שלא אסורה תורה אלא בזומר, והיינו כריתה הזמורה שהיא נושאת אשלכות ענבים, או בזומר רק הענפים היבשים (עיין פ'את השלחן' שביעית ס'ק מ"ט), אבל ענפי הגפנים או כל שר האילנות מותרת. זה ההבדל בין זומר ומזונב בגפניהם, או מבקיע בזיתיהם, ובין קוצץ קורות שקמה.

וכן מתרפרשים דברי הגמרא: הומר וצרייך לעצים - חייב שתים (שבת עג,ב), כיון שעשוה פעלות הזמורה, אף על פי שאינו מתקון אלא לעצים, חייב משום זומר וקוצץ לעניין שבת, אבל לעניין שביעית אינו חייב אלא משום נוטע, ולא משום קוצץ, דין איסור קצירת עצים בשביעית כאשריו בדרכ זמורה, ולא עוד אלא דאפשר זומר נמי לשזהMRIה היא קשה לאילן, כוון שהוא זומר למלחה מעשרה טפחים, אין בו איסור בשביעית וכמו שכתבו התוספות (שבת שם תד"ה זומר, וסנהדרין כ"ו תד"ה לעקל).

מכל האמור לדענוDKוצץ ענפי האילנות למלחה מעשרה טפחים, הויל וזה קשה לאילן, אין בו אסור שביעית, לא משום קוצץ ולא משום נוטע כשהוא מתכוין לעצים, ולא מטעם דבר שאינו מתכוין מותר, אלא משום שלא אסורה תורה קציצת עצים בשביעית אלא כשהוא בדרכ זמורה,

ד. אסור לאדם לאבד בשבייעית פירות הגדלים באילנותיו משעה שהחלה לצמוח, גם אם כוונתו באיבודם בכדי למנוע ילדים להכנס לחצרו [אולם, מותר לבעל שדה לגדור את שדהו בפני ילדים שלא יטרידו אותו שלא בשעת זמירת הענבים]. וגם אם נטע את העץ לא לשם פירותו, אלא לשם סיכון וכדומה. אולם במקומות שקייפת הפרי אינה גורמת להפסד לשום אדם - מותר לקוצצים בשבייעית.

נמקה של הלכה

ובאופן שאיןו מקלקל את האילן, ולכן נראה לי להתרן בנדון דין לקוץ ענפי הגפן לעלה מעשרה טפחים לסכך בהם סוכתו, וזה ברור ופשוט מאד לדעתינו.

ד. ראה לעיל במקורות ההלכה א' הא שניינו במתניתין: "מאימתי אין קוצץ האילן בשבייעית" וכו', וכן הא דגרסינן בגמרא: רבי אילעאי קץ כפניתא דשבייעית וכו' ומשמעו שכן הוא שאסור להפסיד הפרי עצמו מטעם זה. ומסתברא לומר שלא נאמרו שעורם אלה לבית הילל, אלא בקוץ' האילן לעצים, וכל זמן שלא נחיתה לפרי מותר לקוצצו, משום שהאילן עצמו לא הופקר מן התורה, וברשות בעליו עומד גם כשתן פירות, או אחר שיגיעו הפירות לעונת המעשרות, אבל הפרי עצמו אסור לקוטפו ולאבדו בידים, משום שהוא מזוק לאחרים שראוים לזכות בו מדין הפקר. ראה לסבירא [וז] מדברי הרמב"ם שכחוב: אסור לקוץ' אילנות בשנה שביעית כשהיתחילו לשאת פרי ולהוציא פירות, מפני שהוא גוזל בני אדם, שהקב"ה נתן פירותיהם לכל בני אדם (פירוש המשניות להרמב"ם שביעית שם).

וכן כתוב הרב עובדיה מברטנורא בפירושו: ואני שמעתי: כיוון דאפקרינו הוה רחמנא לפירות - אם יקוצצם הווי גוזל את הרבים (שם). והנה התוספות יומ טוב הקשה דברי הרמב"ם אהדי, שבחברו [שםטה וויבל פ"ה הי"] כתוב טעם המפורש בגמרא משום שנאמר: 'לכם לאכללה' - ולא להפסד! ותירץ שהרמב"ם בפירושו לא נתקוונן אלא לחת טעם לדרשת דלאכללה ולא להפסד, ואמר מפני שהוא גוזל הרבים... ומכל מקום לא כוארה אין צרי לטעמו, אלא כך היתה מצות השבייעת שלא להפסיד פירותה, אבל ייהו הפירות חשובים ולא נפסדים (שביעית שם).

ולענין דעתינו נראה דהרמב"ם בפירושו נקט טעם זה להביה שמא יאמר: 'כל האילן משוייצא', והוקשה לו להרמב"ם דמתעם גזרת הכתוב דלאכללה ולא להפסד - אין למוד אסור קיצצת האילנות טרם שהתחילה להוציא פירות, דהרי קודם הנצת הפרי אין אילנות עומדים לאכללה, ולא חלה עליהם גזרת הכתוב לכלם לאכללה, מזה הכרח לומר דטעמייהו דברי שמא הוה משום דהו גוזל הרבים, ומשעה שהתחילה האילן להתקשות בעליין שהוא ראוי לחת פרי, הרי הוא גוזל הרבים בקיצצתו. וזהו באמת גם טעמייהו דבית הילל, אלא שלדעומם בקוץ' האילן, כיוון שהוא מתכוין לקוץ' האילן לעצים והפסד האחרים בא מאיו, לא נאסרו החובין הגפנים והזיתים אלא משהתחילו לחת פירות, משום דלאכללה ולא להפסד. دون מינה בקוטף פירות עצם, ואפ"ל בגפנים קודם שיגרעו, דהיינו שעשו כפול הלבן, מטעם זה שהוא גוזל הרבים.

ראייה זאת איננה מכרעת, אבל הסברא עצמה היא אליימה לדעתינו, ואם גם נאמר שמקראי לכלם לאכללה לא נאסר לקטוף הענבים אלא משיגרעו, והיינו משיחיו כפול הלבן (פתח השולחן הלכות שביעית סימן כ"ח ס"ק ט"ז), אבל מכל מקום מדי גוזל הרבים אסור לקטוף הפירות משעת נבייתם, שהרי חייבה התורה את בעל הבית לפרקן הגדרות ולהפקיר שדהו בכל שנה השבייעית (רמב"ם הלכות שמיטה ויבול פרק ד הלכה כ"ד).

וכיוון שכן, אין טעם טредת הילדים שנכנסים לחצר לקטוף, פוטרת אותו מצות הפקר ונטישת השדה, וממילא יוצא שקייפת הפרי היא גוזלת הרבים, שהם מופקרים לכל אדם מדין אפקעתה דמלכתא, כדכתיב: "והיתה שבת הארץ לכם לאכללה".

נמקה של הלכה

ומעלת כבוד תורהו יצ"ו [זהו הרוב יוסף דוד עפשתין עורך "ברוקאי" שהתייחס לתשובה של הרוב שפומסמה במשפטיו עוזיאל ח"ג סי' קון] העיר וכותב דינא דמתניתין הינו באילנות שנטעו וגדלים לפירות, אבל נוטע ומגדל כרם או כל אילן אחר לשם סכך, כיוון שעיקרו אינו לפירות, מותר לקצוץ את פירותיו, ושוב הדר ביה וכותב להוכחה מדברי רשי' דכתוב: אבל פירות סחמן לאכילה, ומשעת יצירתן חיל קדושתן, ותו לא מהני ממחשבה לאפקועי, אסורין למשרה וככיסה (בבא קמא קב' [ד"ה יצאו משרה וככוסה]). הא למדת בדברו שאין עיקר יצירתו לאכילה, ושוב פלפל בחכמה שביעית ומותר להשתמש בו למשרה או כבוסה, והוא הדין להשליכן לאבוד. וכותב: שדוקא במשרה וככוסה הוא דאהני מחשבתו, מושם דיש בהם הנאה, אלא שלא הותרה מושם שאין הנאתו ובעוורה שווה, הילך מהニア מחשבה, תדע שהרי במלוגמא, ולילוף ואפיקטוזין לא מהニア ממחשבה לדברי הכלל. עצ"ד.

ואנו דאמרי, דברי מעלת כבוד תורהו נתנו להאמר לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה, דעתמא דאין קוצץין האילן בשבייעית הוא ממשם גול הרבים, לטעם זה בנטע לשם סיכון לא חל עליה דין גול, שהרי לא חייבה התורה לנטווע אילני פירות, ואם אמן דרשו רוזל מודכתיב: 'כי תבואו אל הארץ וננטעתם' [ויקרא יט, כג] ללמד מוצות נטיעה בארץ ישראל, בכל זאת אין מזה איסור לנטווע אילנות פרי שיטע גם אילנות סرك או אילן פרי לשם סכך, הילך יש לומר שם נטווע אילן לשם סכך, מותר לקצוץ את פירותיו לאבוד, ואין בזה ממשם גול הרבים.

אולם גם לדעתה זאת, נראה שאין להתייר בנטע לשם סכך, שהרי משבאו הפירות לעולם נעשו קניים של רבים, ואין לבעליו בהם בשבייעית שום זכות מיוודה, ובקוצץין אותם הוו גול הרבים, וכן דיקך הרמב"ם בלאשונו: 'מן פנוי שהוא גולן בני אדם, שהקב"ה נתן פירותיהם לכל בני אדם'. ולטעם זה לא שנא אם נטווע לפירות או לסקוך, וסתמא דמתניתין מוכחא כן, דמאי פסקא לומר דמשנתנו מيري באילנות שנטעו לפירות ולא שנטעו לסיכון ! וכן מוכח עוד מלישנא דמתניתין: 'מאימתי אין קוצץין', ויש לדקדק תנן אהיכא קאי דתני 'מאימתי', והכי הוה לאתני: אין קוצץין את האילן בשבייעית, בית שמאו אומרים וכו'.

מהרי' בן מלכי צדק תרעז זה בפירושו וכותב: פירוש קיימא לנו אילן הסמוך לעיר קצוץ, ועתה בשנת השבייעית אם ימצא אילן סמוך לעיר קצוץ, במה דברים אמורים עד שלא ירד האילן לפורי וכו'. והוא דין זה הוא אפילו באילן שאינו עשו לפירות, דמשום נוי העיר הוא דקוצץין, שנוי לעיר כשייש מרחוב פניו לפניה (בבא בתרא כד, ב). וועלה תנן במתניתין דהaca 'מאימתי אין קוצץין' וכו', והיינו בכל אילנות פרי, בין שנטעו לפירות ובין שנטעו לעלים.

כתבתי זאת לדברי הרמב"ם, בפירושו למשנה, אבל באמת בהלכה זו [שםיטה ויובל פ"ה הי"ז] כתוב הטעם דלאכלה ולא להפסד, וכבר כתבתי דברי התו"ת שהרמב"ם בפירושו לא נתקוין אלא לחת טעם על דרשה דלאכלה ולא להפסד (תוספות יומ טוב שביעית שם). ועתה אני מוסיף לומר שדברי הרמב"ם בפירושו יש להם מקור מפורש בוגרא, דהה בעובדא אלעאי מסיק בוגרא בדנישחני קץ', פירש": תמרים של דקל זכר, ואין מתבשליין בו עולמית, ווגדרין אותן בניםן (צ"ל: בניצן), והן מתבשליין מלאהין בכל כיופות תמרים, ולעלום הן קטנות, הילך, רבי אלעאי לא אפסיד מדי (פסחים נג,א). הרוי לך מפורש שבמקרים שלא מפסיד את אחרים מותר לקצוץ הפירות בשבייעית. זה כוון הרמב"ם בפירושו לאשמעון שבמקרים שאינו מפסיד בני אדם - מותר לקצוץ, ומכל מקום אין ללמד מזה אלא היכא שאין הפסד כלל, כגון כפניתא, שגמ' אחריו שקצוץ אותם ראיים הם לאכילה כמו שקוצץ אותם בזמנם, אלא שצרכי להשחתה אותם בכל כיופות תמרים זמן יותר ארוך, אבל במאבד הפירות לגמרי, ודאי אסור, ולא אהני ביה מחשבה דנטעם לסיכון - גם לפירושו של הרמב"ם, שהוא באמת כמו שכתב בהלכה מגוזרת הכתוב דלאכלה ולא (לסהורה) [להפסד]. ובאמת רבי יוסי דמתיר למשרה וככוסה, הינו מודכתיב 'לכם' [ויקרא כה,ו] - לכל צרכיכם, הילך מותר גם לכל אדם ולבעל השדה להשתמש בהם למשרה וככוסה, ואף על פי שהם לא כוונו משעת נטיעה לך. מכאן מפורש יוצא שאין הממחשבה מועלת

נמקה של הלכה

לבטל אסור תורה ד"ו היהת שבת הארץ לכם לאכלה" [שם] להשתמש בו לאבוד שאינו 'לכם' כלל.

ובדברי מעלה כבוד תורתו הנני רואה דברים תמהיים, דנחית להסביר טעמא דברי (יהודה) [יוסי] דמתיר להשתמש בפירות שביעית למשרה וככוסה, דהינו ביחיד את הפירות בכך במחשבתו, ומאי שנא ממלוגמא דלא אהניא מוחשבתו, ונחיק לתרין - דמשרה וככוסה הוי בגדר הנהה, מה שайнן כן מלוגמא דaina בגדר הנהה אלא בגדר הפסד, לא מהニア מוחשבתו,

זה אינו נכון, וכך שכך כחתי דכובסה ומשרה התורה לכל מלקט פירות שביעית, אף על פי שאינו מייחד את הפירות לכך, אלא שימושם בכולם לצורך זה, ומelogמא אסורה אפילו לבעל הבית, ואפילו אם כוונת מתחילה נטיעת הפירות להשתמש בהם למelogמא, משום דמפסיד פירות שביעית, וה תורה אסורה הפסdem אף במקומות שאינו מפסיד את אחרים, כגון שעשו מלוגמא מפירות שביעית שלקט לעצמו, ולא הותר קציצת פירות שביעית אלא היכא שאין בהם הפסד כלל, כגון כפניהם בעובדא דברי אליעאי.

והנה מעלה כבוד תורתו הסתיעי מדין חלה ותלוי בדעתו ללחם או לסתוגנן, והדברים מגיעים למאי דתנן: עיטה שתחילה סופגנן וסתופה סופגנן - פטורה מן החלה (חלה פרק א משנה ה), ודיין זה פסקו מרן זיל: עיטה שביליה עבה וגללה על דעת לבשלה או לטגנה וכו', פטורה מן החלה (יורה דעה סימן שכ"ט סעיף ג). מכאן שהמחשבה פוטרת מדין חלה.

וain מכאן ראייה, דהנה בדין זה נחלקו הפוסקים, וסבירים דמחשבה לא מהニア, דבשעת גלגול התהיבבה החלה ולא מהニア מחשבתו לפטור (עיין ש"ק ס"ק ז' ט"ז ס"ק ב). אולם גם לדעת הסבירים דמהニア מחשבה לפטור מלה, אין למדוד מזה לשבעית, דשאני חלה שננתנה התורה רשות לבעל הקמח לעשות ממנה סופגנן ולהפטור מלה, דכתיב: זיהה באכלכם מליחם הארץ' [במדבר טו,יט], וסתוגנן אין נקאים לךם', הכלך כיון שהחולה תלויה ברצונו של האדם, מהニア מחשבתו, מה שאין כן בשבעית שהיא אפקעתה דמלכא', ושלדעת מרן ורעדעה אפילו אם לא הפקיר בעל השדה את פירותיו הרוי מופקרין מדין אפקעתא דמלכא (עיין 'אבקת רוכל' סימן כ"ד), ולא עוד אלא שאם גדר את שדהו, הרוי הוא עובר עבירה [שםיטה ויבול פ"ד ה'כ"ד]. גם בקוצץ פירות האלנות שנטע לשם סיכון - אסור, דמשבאו הפירות לעולם הוקדשו, מדין אפקעתה דמלכא'.

תו חייתה לערלה כבוד תורתו שצדד להתריר בנדון דין לטעם הרמב"ם בפירוש המשנה משום שהוא גוזל את הרבים - דין זה גוזל ממן, דהא העז לא הופקר, ואם כן הוי בחינת איסורא ואל ממן, כמו דמצינו ממון بلا אסור, בדין 'מציל עצמו בממון חברו', דין אלא שאלת חשלומיין כambilא בפוסקים הראשונים, וכיוון שכן, יש למצוא צד היתר היכא דaina מכון אלא להציג עצמו מטרדת הילדים ודרישתם לחצרו, וועל זה לא הפקירה התורה את חצרו, וכambilא בנדון (מב,ב) לעניין שמא ישאה בעמידה.

דברי מעלה כבוד תורתו בכללים הם פלפולא חריפתא דאוריתא, אבל להלכה יש להשיבו לומר: קושטא הוא שדין איסור פירות שביעית הוא איסורא ולא ממונא, שהרי הוא גוזל את הרבים והוא ממון שאין לו תוכעים, ולפיכך אין לו תקנה בהשבתו לצרכי ריבים [חוושן משפט סימן שע"ז סעיף ב']. דהיינו שהקפידה התורה - לאכילה ולא לסהורה, הרוי תשלום דמי האכילה לצרכי הרבים אינה מוציאה מדין גול, לעומת זאת מציל עצמו בממון חברו אינה רק שאלת תשלומיין, אבל זמן שלא ישלם הרוי הוא גוזל ממון חברו. וסבירות מעלת כבוד תורתו דלא הפקיר רחמנא את החצץ, מסוגיא דעתדים, אינה נראית לי, דהיינו מפורש אמור: 'ארעא נמי אפרקיה', ומתרץ: שמא ישאה בעמידה אחר שאכל, וכדכתיב רשי' [נדורים שם], אבל שלא לצורך אכילה לא אפרקיה. מכאן יש למלוד דמותר לו לבעל השדה לנדרו את שדהו בפני הילדים שלא יתרידו אותו שלא בשעת זמירות הענבים, אבל אין למדוד מזה שמותר לאבד את הפירות משום לכך, אפילו לטעמא גוזל את הרבים, דאיסור הפסד פירות שביעית שהם אפקעתא דמלכא אינו ניתר משום מציל עצמו, ומכל שכן משום חוסר נוחיות של טודת הילדים.

הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א
אב"ד פ"ת וחבר מועצת הרה"ר לישראלי

ביאורים וחידושים בהלכות שמיטה ויובל להרמב"ם

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"א

ב. אינו לוכה מן התורה אלא על הזרעה או על הזמירה ועל הקצירה ועל הבצירה. אחד כרם ואחד שאר אילנות.

ג. זמירה בכלל זרעה, ובצירה בכלל קצירה. ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעובדת הארץ עם שאר האבות שלא נתרשו בעניין זה אינו לוכה עליו, אבל מכין אותו מכת מרדות.

תולדותיה של מלאכת החרישה

הנה ממ"ש רבינו ז"ל פעמיים לשון "אינו לוכה מן התורה", ולא כתוב אינו אסור מן התורה, היה מקום לדיביך ולומר דמלילא הוא דלא לך, הא איסורה מיהא איכא מן התורה, והוא איסור עשה דושבתה הארץ, שחל גם על שאר המלאכות, דס"ס מונע בזה שביתת הארץ ועובד על מצות עשה, ומליקות אין בו, רק מכין אותו מכת מרדות על שעבר על מ"ע. ובשביל זה דקדק וכחוב לשון אינו לוכה וכו', וכבר כתבתי לעיל שבאמת מצאתי כן להרבה מראה הפנים בירושלמי ריש מס' שביעית דס"ל דעת כל המלאכות עובר בעשה, ועי' שם שדוחתי את זה והוכחת שאין העשה חל אלא על אותן מלאכות שעובר עליהם ללא תעשה,ותו לא מידי, וכבר ביארתי העניין לעיל באה"ט.

ולפי מהר"י קורקוס ז"ל שפרש בדעת הרמב"ם דגם החרישה אסורה מן התורה, ואין לוקין עליה וכדיללן בעה"ו, וכן סוברים רבים בדעת הרמב"ם ז"ל. ומן החזו"א ע"ה סובר שגם נתיעה היא מן התורה לדעת הרמב"ם ז"ל. ולפ"ז י"ל דמשוכך דקדק הרמב"ם ז"ל ולא כתוב אינו אסור מן

נמקה של הלכה

מכלין של דברים נלע"ד, שאסור לק挫ץ פירות הגפנים אפילו אם נטעם לשם סכוך, מדכתיב:
'ויהיתה שבת הארץ לכם לאכללה', שהוא גורר אחריו גם גול הרכבים שאין לו תשלומין, וכדאמרן.

התורה אלא ארבע מלאכות אלו לבדם, דהא אילך חריישה ואילך נמי נתיעעה לפי הדעות הנ"ל, דאסורים מן התורה, וע"כ א"א לומר דrik ארבע מלאכות בלבד אין אסורים מן התורה בלבד, ונקט לשון אין לוקין מן התורה דהו לישנא פסיקא, דכלל הדעות אין לוקין אלא על ארבע מלאכות אלו בלבד, ומ"ש בהלכה י', דהו אייל ודברים אלו מדבריהם י"ל דקאי על שאר המלאכות המוזכרות שם בהלכות ד, ה,壬 שהן מדבריהם בלבד, ואח"ז ראייתך בספר דרך אמונה (פ"א ה"ב) בכיוור ההלכה שם ד"ה איןנו לוקה, שכחוב כעין זה ע"פ דברי החזו"א ע"ש.

שו"ר בהר צבי זרעים ח"ב (סימן ל"ז) דן בהני מלאכות שלא נאסרו בשביעית, אם יש בהם עשה דושבתה הארץ. או דנתמכו לגמרי ואפילו בעשה אין עובר עליהם. והביא דברי הנוב"י מהדוחות (א"ח סימן ל"א) שכחוב דחוריש בשביעית ודאי אסור עכ"פ בעשה, דבחדיא כתיב בחוריש ובקציר תשבות, וחידש עוד דגם תולדות החריישה אסורים מן התורה, שלא אימעטו שאר אבות ותולדות אלא באלו האמורים בשביעית (פרשת בהר) שדק לא תזרע וכו', אבל מה שנאמר במקומ אחר כמו בחוריש ובקציר וגנו' שבפרשנה כי תשא, לא חל עליה המיעוט שאמרו למה כתבה תורה פרטיה' יתיר ללמד שرك אבות ותולדות ולא אחרים, דזה קאי רק על זרע וקוץ, דאי לא"ה גם חריישה גופה לא תאסר, ואחר שהתברר שהמיעוט קאי רק אתולדות זרעה וקצירה, ולא על חריישה דכתיבא במקומ אחר, א"כ גם תולדות דחריישה אסורים מן התורה. Dutoldot אלו לא נתמעטו, עכ"ד הנוב"י.

ולכואורה קשה איך כתוב בפישיות דחוריש ודאי אסור עכ"פ בעשה דבחדיא כתוב בחוריש ובקציר תשבות. והלא פשוטו של מקרה מוכיחה דבשבת מירי דכתיב שם בפ' כי תשא (שמות לד, כא) ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות, בחוריש ובקציר תשבות, אלא דקשייא להו לרבותינו זו'יל וכי רק קציר וחרייש אסורים בשבת, והרי כל המלאכות אסורות בשבת ובא ללמד על קציר של שביעית, חרייש של ערב שביעית וכו'. ורי' ישמעאל אומר דמיiri בשבת ובא לשבת ומוספת עומר דמותר בשבת, דמה חרייש רשות גם קציר רשות, יצא קציר העומר שהו של מצוה ומותר גם בשבת, ומוספת שביעית לר' ישמעאל נלמד מהלכה למשה מסיני, ור' רם' ז"ל בריש פ"ג משניתה, פסק קר' ישמעאל דתוספת שביעית הלכה למשה מסיני. וגם בהל' תמידים ומוספיט (פ"ז ה"ד) פסק דמותר לקציר העומר בשבת, והיינו קר' ישמעאל דדריש פסוק זה לשבת ולא לשביעית, ואע"ג שהרמב"ם ז"ל הוציאר פסוק זה בראש הלכות שmittah ויבול, כבר תמהו כל המפרשים ע"ז ועייל מ"ש בזה, והעלתי דהעיקר כההפריש האחרון דמהר"י קורוקוס ז"ל וז"ל שם, ומ"מ כבר כתבתי פעמים רבות שאין ריבינו מדקדק בראיות ובדרישות הפסוקים, ואעפ"י שנڌית הראייה כתוב אותה ריבינו, כיוון שהדין דין אמת מסמיך אותו ריבינו ז"ל על הפסוק היותר מבואר, עכ"ל. וכן כתוב גם מרן החזון איש ע"ה בשביעית (סימן י"ז סק"ב) וכ"כ הגרא"ח קנייבסקי שליט"א בדרך אמונה פ"א סק"ז, וע"ש שכחוב דחריישה אסורה מהלמ"מ. וגם למה שטען מהר"י קורוקוס ז"ל שם דהדבר מוכרכה מעצמו דכיוון דעתך הלבטה למיסר לך' יום קודם השביעית

בחירשה, ודאי דבשביעית גופה אסורה החרישה מן התורה, ובכלל ושבתה הארץ היא. ע"ש. ג"כ נראה דהוא מהלמ"מ, ולא מהפסוק דבחירש ובקצר תשבות. ומאחר דלא מצאנו בשום מקום שאמרו שוגם התולדות דחרישה אסורה מהלמ"מ, א"כ הבו לה דלא לוסיף עליה, ודוי לנו לאסור חרישה מה"ת ולא תולדותיה, ולא שיק לומר בזה מ"ש הנובי"י דלא אמעיטו ושאר תולדות אלא דזריעה וקצרה וכו', אבל מה שנאמר במקומות אחר וכו'. ואע"ג דמהרי"ק ז"ל שם כתוב פירושים אחרים ונדחק מאי לפреш דלומדים איסור חרישה מהאי קרא דבחירש ובקצר תשבות, המעיין בדבריו יראה דאין זה פשוט כלל, יותר נסמן על הלמ"מ, ואם הגאון נובי"י ע"ה התכוין ע"ז ועל כגון זה היה לו לפреш דבריו.

זאת ועוד, פשוטות דברי הגאון במו"ק מורה שמשמעותם כל התולדות כולם דבגמ' (שם ג ע"א) הקשו לרבעה דאמור דשא"ר תולדות איןן אסורה מן התורה מדתנית שדך לא תזרע וכרכיך לא תזמור, אין לי אלא זירע וזימור, מנין לניכוש וליידור ולכיסות, ת"ל שדך לא כרכיך לא, וכל מלאכה שבכרכיך לא, וע"ש שהבריתא הארכיה לרבות מהאי קרא דשדך לא כרכיך לא, עוד תולדות רבות, ואמר רבא כולהו דרבנן וקרא אסמכתה בעלמא, נמצא דממעט ורבא לכל הני תולדות דלא אסורי מן התורה, וכל זה מכוח מה שאמר לעיל דלמה פירטה תורה זמירה ובצרה, לומר לך דאהני תולדות מיהיב אחרנינית לא מיחיב. נמצא דכל מלאכת שדה וכרכם אטמעיטו ממה שכתבה תורה אותן תולדות, ולא רק תולדות זרע וקוצר בלבד, ודלא כהנובי"י שכתב שם, מה דרשין דאתולדת אהרניא לא מיהיב הינו שאינו חייב משום זרע וקוצר שהיא בכלל הלאו. וכור"ע"ל. דכאן אנו רואים דממעט לכל האיסורים.

ומוכראhim לומר דכונת הנובי"י היא דלא אטמעיטו אלא אותן תולדות שנלמדים מהלאו דלא תזרע ולא תקצור, ולא רק התולדות דזריעה וקצרה בלבד, אלא כל הנלמד מהם, ובבריתא הנז' רצוי לרבות כל הני תולדות מהפסוק דשדך לא וכרכיך לא. וע"ז אמר רבא דאייה אלא אסמכתה בעלמא. אבל חרישה שלפי דעתו ז"ל כתובה בפסוק אחר בפירוש, לא חל עליה המיעוט שדרש רבא מהפסוק שך לא וכו'. אלא דMRIהטא דליישנא דגמרה נראה דבאו למעט כל איסור בין אב ובין תולדת שא נכתבו בתורה בפירוש, דאמרו בסתם, אחירנינית לא מיהיב ומנו"ל לחלק בזה. ועוד דאחר שמייעט כל מלאכות של שדה וכרכם, איןן אסורה מן התורה כלל, דאמרין רק זמירה ובצרה שכתבה תורה במפורש הוא דאסורי, וכל שאר מלאכות דשדה וכרכם מותירות מן התורה לגמרי, א"כ אין מקום לומר דתולדות חרישה אסורה מן התורה, והרי גם הם מכלל מלאכת שדה הэн, וגם עלייהן חל המיעוט הנזכר.

ישו"ר להגאון רביינו צבי פשח פרנק ז"ל בהר צבי שם, שוגם הוא ז"ל כתוב דקשה לומר כן, וכותב דמה מקרה חסר אם נאמר דהני פרטני יתרו של הורות ניתנו לשאר עובדות אין בהן איסור א דשביעית, כלל לא כיילי דכל מה שלא נזכר להדיא לאיסור בתורה, בין אבות הכתובים להדיא

בפרשה זו ובין במקומות אחרים, אין לך בו אלא מה שיחידש הכתוב להדייא שיש בו אזהרת שביעית, ולעתים המיעוט קאי על כל התורה, דהיינו מה שזכור בהדייא לא נאסר, וכו'. וכיוצא נלמוד תולדות דחרישת, הא איכא למימר שאר תולדות יוכיחו דגבי שביעית לא ילייפין תולדה מאב להחמיר עלייהן דבשביעית אין לך בו אלא חידשו ומאי דגלי קרא גלי. עכ"ל.

וגם מ"ש הנובי שם דלמ"ד חורש לוקה, א"כ גם חורש נכלל בהך קרא דשך לא תזרע, וגם על חורש דרישין אבות אסורים תולדות מותרים עכ"ל, ובפשתות נראה דرك מ"ד חורש לא לוקה הוא דס"ל להאי מיעוטה דרבא אבל מ"ד חורש לוקה לא ס"ל האי מיעוטה כלל, בוגמרא שם (ג' ע"א) מתחילה אמרו לימה בדר' אבין א"ר אילעא פליגי דאמיר כל מקום שנאמר כלל בעשה ופרט بلا תעשה וכו', לא, דכו"ע לית ליה דר' אבין, מ"ד לוקה שפיר ומ"ד אינו לוקה אמר לך מידי זמירה בכלל זרעה וכו'. הרי דرك מ"ד אינו לוקה הוא דס"ל להך מיעוטה דרישך רבא, אבל מ"ד לוקה א"צ לזה כלל.

וכן ראייתי בהר צבי שם שהעיר על הנובי בזה וזו ולכאורה י"ל דאדרכה למ"ד לוקה היינו משום דדרשנן כלל ופרט וכלל, א"כ מכעין הפרט ילייפין כל העבודות דלוקין עלייהן, וכמ"ש התוס' שם (ד"ה אין) לדידיה הני פרטיא לאו למוטני נאמרו. (ע"ש שמאפורש בדברי התוס' שלא כהנובי"). וכן הוא משמעות לשון הר"ן שכח שם, דמ"ד לוקה לית ליה דר' אבין אלא דיניין ליה בכלל ופרט וכלל ואחרובי כל עבודה שבשדה כגון ח:right>ירשה ולוקה עכ"ל, משמע להדייא דלמ"ד חורש לוקה, לאו דוקא חירשה אלא כל התולדות לוקין, עכ"ל הר צבי – ודי בזה.

והמדקדק בסוגיא לפי מ"ש התוס' הנז' דלמ"ד חורש לוקה, לא לומד כרבא דילך נכתבו אותם שתי תולדות למימר דאהני חייב ואחריתא לא. [ומשו"כ הקשו שם בתוס' בזה"ל, ואם נפשך לומר למ"ד לוקה, אמאי כתוב רחמנא זמירה ובצירה, דהא לא דורש כרבא שכח רחמנא כדי למעט שאר תולדות, ותירצ'ו, שמא קסביר לאו יתרה אתי, א"ג קסביר דלא הוה ילייפין כרומ משדה, הילך הוצרך למיכתב בין בשדה בין בכרם עכ"ל]. נמצא דיש כאן מחלוקת יסודית לרובא שלומד שכחיתת התולדות באה למעט שאר תולדות, אינו לומר כלל ופרט וכלל, ולא בא לרבות כלום. ולמ"ד לוקה אחריבשה דלא ס"ל כרבא, טעמו הוא משום דרישך כלל ופרט וכלל לרבות כעין הפרט. ודאי דילך ס"ל להך לימוד דרבא דמשו"כ כתבה תורה אותם ב' תולדות כדי למעט שאר התולדות,adam היה לומד המיעוט הזה לא יכול לרבות כלל ופרט וכלל זהה סותר את זה. ומשום כך כתבו התוספות הנ"ל להקשות למ"ד זה, [שההורש לוקה דרמי ליה בכלל ופרט וכלל]. למאי הילכתא כתבינהו רחמנא להנץ תרי תולדות ותירצ'ו מה שתירצ'ו וכונ"ל.

נמצא לרובא דקי"ל כוותיה אין מקום לרבות כלל ופרט וכלל שום מלאכה, דכבר נאמר בזה מיעוט מה שפירט הכתוב שתי התולדות הנ"ל. ואפ"לו למאן דס"ל דהורש אסור מן התורה בין

למ"ד ממצות עשה וכהנוב"י, ובין למי שלומד חורש מהלמ"מ, ס"ס נתמעת מלאו מכוחו אותו פירוט של ב' תולדות הנ"ל. ולא אמרין דשאוני חורש שבלא"ה אסרתו תורה ולא יהול עליו המיעוט הנ"ל, ובע"כ לומר דהמייעוט זהה חל על כל האיסורים ודלא כמ"ש הנוב"י לחלק בין תולדות הנלמודות מזורע וקוצר ובין אלה הכתובים במקומות אחרים, כחרישה שנלמדה מדכתיב בחוריש ובקציר תשבות. וא"ל דלא נתמעתו אלא מאיסור לאו אבל איסור עשה מיהא יש בהם. דהנוב"י גופיה שם אמר להדייא שם, ז"ל ומ"ש על תולדת לא מיחייב הינו על שם תולדת לא מיחייב ואינו אסור כלל, עכ"ל.

ועוד דבע"כ למד הנוב"י כז, دائ לא תימה hei לכה הדריך לכל הפלפול שכחוב הוא ז"ל כדי להוכיח דתולדות חרישה אסורים בעשה, והיה לו לומר בפשיותו דלא נתמעתו אלא מאיסור לאו דביה משתעי קרא, ולא מאיסור עשה, אלא כל מה שהכריחו לחדר ולומר דהמייעוט חל רק על האמור בפרשת בהר, ולא קאי על דין חרישה שנכתב במקומות אחרים, הוא משומם דפשיטה לאו שהמייעוט דרבא דאמר דמשו"כ נכתבו אוטם ב' תולדות למימר דאחורניתא לא מיחייב, הינו שאין בהם איסור כלל מן התורה.

ובדבר זה היה מסתפק הגאון הר צבי שם מתחילה, اي בכל הני נתמעתו לפטורא, اي לגמרי נתמעתו בין מלא תעשה ובין מאיסור עשה, דכל שאינו בל"ת אינו בעשה. או דילמא דוקא מל"ת מעטינהו קראי, אבל איסור עשה אייכא בכל עבודות קרע. ואחר שנו"ג בדברי הנוב"י הנז', חזר וכותב: ומעתה ניחדר לדין דמדברי הנוב"י הנז' ממנה נכח דפשיטה ליה דאלו העבודות שנתמעתו מדין שביעית, לאו מדין ל"ת לחוד נתמעתו, אלא גם מהעשה שאין בהם איסור תורה כלל, וכור עכ"ל.

וכבר כתבתי לעיל דרב מראה"פ על היירושלמי באמת ס"ל דכל עבודות הקרע אסורות מן התורה בעשה, וע"ש שהוכחתי בס"ד שלא בדבריו. ועתה עליה בדעתה להביא עוד ראייה פשוטה לזה מהגמ' דמוק' (ג' ע"א) הנ"ל, דחקשו לרבע מהבריתא דריבתה כל עבודות הקרע ניכרשו ועידור וקירסום וכו' משך לא כרמץ לא, והшиб רבא: כולהו דרבנן וקרא אסכתא בעלמא, ואט אתה דרבא ממעט לכל שאור התולדות רק מאיסור דל"ת, אבל איסור עשה אית בהו, לא היה אומר שהם מרבנן, אלא היה לו לומר רק שכלה אסכתא בעלמא ואין בהם איסור ל"ת. ומדלא הסתפק בזה ו אמר דרבנן נינהו, ש"מ דפשיטה ליה שאין בהם איסור תורה כלל.

עוד ראיתי בהר צבי שם שהוסיף להקשוט על הנוב"י, דרבא (במו"ק ב' ע"ב) אמר אפילו תימה רבנן אכotta אסר רחמנא תולדות לא אסר, מתרץ את זה גם לרבעה דס"ל דמשקה הוא תולדת דחרוש, (שהקשו בגמ' איך מותר להש��ות בשביעית בין למ"ד משקה תולדת דחרוש ובין למ"ד תולדת דזורע). ומסתמא רבא כר' יוחנן ס"ל דחרוש לא לקי. וא"כ משמע דגם למ"ד חורש לא

לקי, נמי ס"ל דתולדות דחרישה אינן אסורות מה"ת. עכ"ל. ומיהו הנוב"י נזהר מזה וכותב בסוף דבריו שם, דמ"ד משקה חייב משום חורש בע"כ יסביר כמ"ד חורש לוקה, דלפ"ז נתמעטו גם תולדות דחרוש, דגם חורש נלמד בכלל ופרט וכלל מזורע וקוצר. אבל ר' יוחנן דסביר חורש לאeki, בע"כ יסביר דמשקה הוא תולדת זורע, דאיilo היה סובך שהוא תולדת חורש, לא היה מועל תירוצו דרבא אמר תולדות לא אסר רחמנא, דלר' יוחנן תולדות דחרוש אסורות מה"ת. ולפיכך הרמב"ם ז"ל דפסק כר' יוחנן דchorash לאeki, כתוב בהלכות שבת (פ"ח ה"ב) דמשקה חייב משום זורע, וע"כ תירוץ רבא שפיר דתולדות לא אסר רחמנא, שגמ תולדות דזורע אינן אסורות אלא מדרבנן, עכ"ד הנוב"י. ולפ"ז אין מקום לקושית הגאון הר צבי ז"ל, דבאמת רבא מתרוץ גם לרבה דאמר משקה חייב משום חורש, אך מבאר הנוב"י דרבא דאמר שמשקה תולדת חורש, ס"ל כמ"ד חורשeki, ולפי שיטת הנוב"י עולה דמ"ד לוקה גם תולדות חורש נתמעטו מאיסור תורה, וatoi שפיר תירוצו דרבא אמר אפי' תימה ורבנן תולדות לא אסר רחמנא, ולא ידעתו למה העלים הרבה הר צבי את עיני קדרשו מדברי הנוב"י הלו.

ועכ"פ מפטחות דברי הגמ' לא נראה כהנוב"י, דרבא אמר בסתם דלעלום ורבנן, ואבות אסר רחמנא ולא תולדות, וע"כ אין איסור להשkont בשבייעית בין אם ההשkont היא תולדת זרעה, ובין אם היא תולדת חרישה, ומשמע דבכל התולדות אין איסור בלבד שום חילוק. וזאת מלבד מה שכבר כתבתי בזה. ובפרט למ"ש לעיל ע"ד הרוב מראה הפנים דמהרמב"ם ז"ל נראה להדייא כלל שאין בו איסור ל"ת גם איסור עשה אין בו, ושיש לויה מקור מהגמרא דאמרו שיש כלל בעשה ופרט بلا עשה וככ"ל יע"ש, וכל זה הוא דלא כהנוב"י.

הרבי שניואר ז. רוחות שליט"א
רב איזורי במ.א. גור ויור' המכוון

פרק תשיעי

באיזה גידולים יש קדושת שביעית [ח"ב - המשך מגילון קודם]

יג. פשתן וכותנה [סיבים], העומדים בעיקר לשימוש בתעשייה הבגדים, אינם קדושים בקדושת שביעית, אף אם במעט משתמשים לשימוש אחר³³. אולם גרעיני הכותנה העומדים למאכל בהמה, קדושים בקדושת שביעית³⁴.

יד. עלי הטבק המשמשים את תעשיית הסיגריות, נראה לומר שקדושים בקדושת שביעית³⁵. והטבק המשמש לריה, עי' לעיל בדין צמחי בושם³⁶.

נמקה של הלכה

³³ עי' רמב"ם פ"ח ה"ד, ועי' ש בכ"מ, ועי' גם קמן פט"ז בהערה 4. והנה לכוארה בשתן לגדים או כותנה, היה נ"ל שיש בהם קדוש"ש מכיוון שהם משמשים להנאת האדים, ואינם עצים, אלא עצים לכיסה שיש בהם קדוש"ש, וא"כ לפי רביינו הרמב"ם צריך לחול ע"ז קדושת שביעית שכן זה צמח המשמש להנאת האדם ומגופו, וא"פ אם אין הנאות וביעורו שהוא יש להחמיר וכמבוואר לעיל העירה 17. אלא שכן החזו"א חידש סברא שאל פיה יש לומר שבל כל אלו אין קדוש"ש, וות"ד (בסי' י' אות יב), מהירושלמי במעשיותו הוכיחה שבשתן אין קדוש"ש, והקשה Mai טנא ממיini הצבועם, ובסי' ג' (אות ח) ביאר החזו"א שככל דבר שבשימושו איינו מכלה את הקיקים כבגון פשתן או כותנה, מחד פנים חדשנותו אזו לבן ופרח מינינה שם מאכל כיוון שעשוו כליל, ומайдך אין אזן כיליל שכך החומר גלם נשאר קיקים, וכיון שאיןנו דומיא דאכילה, hei עצים להסחה ולא קדוש"ש. ועפ"י כל זה יש לומר שרוב הכותנה לתעשייה הבגדים, וממילא אין בזה קדוש"ש, א"כ אף עצם גפן גם אם אמר שעשיהם שנאותו שווה, וגם אם אמר שיש במלוגמא קדוש"ש (עי' לעיל העירה 27) מ"מ כיון שרוב הכותנה להתיו, hei עצם דמשמן שאין בהם קדוש"ש כיון שהחולמים אחר סתם עצים להסחה וזה לאן, וכ"כ להלכה בספר מנתה יצחק (הוב"ד לעיל בהערה הנ"ל).

³⁴ כיון שעומדים יכולים למאכל בהמה, פשטוט שיש בהם קדוש"ש.

³⁵ הנה דין ה תלוי רובה במש"כ לעיל העירה 29 אדרות הדין של שווה לכל נפש, שכן אפי' לדעת רביינו הרמב"ם וממן הכס"מ שככל שאנו לעתים יש בו קדוש"ש, מ"מ הטבק שמייעד ולקייטו לצורך הנה שאינה שווה לכל נפש צ"ע. והנה בספר ארץ חיים (סיטהון) הביא להלכה (ווע"ד סי' של"א טע"י יט בסוד"ה גם) הביא את דבריו הגרא"ם גלאנטז זצ"ל שווה בגוטן [טבק לעישון] דין שביעית. והנה בעיקר דין זה של הטבק של לוון מכמה היבטים האחד האם זה מוגדר כהנתתו ביעורו שווה, ומוריך האם הנאותו שווה בכל אדם, הנה לעניין אם האחתו וביעורו שווה, לכוארה יש לומר שהנתאותו אחר ביעורו, שכן זו קדום נשרף ואח"כ נכנס לגורן הנהא, אלא שהגאון הרץ"פ פראנק זצ"ל, כתוב (כר"צ הל"פ פכ"ג גאון צביות ד) שאפשר וכיון צביות ד' פראנק זצ"ל, כתוב (כר"צ הל"פ פכ"א גאון צבי אוות ד) שאפשר וכיון דברוגע דודא אין מחקין ונקרא בכת אחחת, עכ"ד. וכן נקט להלכה שאין להתריר מצד הנאותו וביעורו שווה בספר א"ז נדרבו (ח"ד סי' ג' ווע"ע בריש סי' ד שם). ואמנם יש לדון מזד האשין הנאותו שווה לכל נפש, וכן ס"ל להחزو"א, ומайдך נקט החזו"א להחמיר בבשימים, מוכח א"כ ש"ל להלכה שאין צריך הנאותו וביעורו שווה, זצ"ל שככל זה שא"צ היינו דוקא בהאת הגוף כגון גפן בושם, וממילא בטבאק שגם הוא הנאות הגוף א"צ הנתאותו שווה לכל אדם, ומוליך בין י"ט לרוחבם לכם, ובין שביעית דביניון רומי דלא כללה כמו דרבנן בירושלמי בבוסין וממעיטנן מלוגמא, עכת"ד. ולענ"ד לא הבנתוי ברי"ו, בראשונה, והרי הירושלמי בריש פ"ז דשביעית שדורש מעט מלוגמא שאינה אלא לחולמים, ולכן אין בה קדוש"ש, דורש את זה מהנאמר "לכם" ואננו דורשיהם דזוקא השווה לכולכם, וא"כ, וא"כ גם בשבעית להירושלמי חדש מלכם, (עי' לעיל העירה 27). ועוד שלענ"ד הספק בירושלמי לענין בשמות, אינו כדבריו אם בunning השווה לכל נפש או לא, אלא אם בכלל נקרא לכל נפש, כמו שדיםמה החזו"א את דין הבשימים לדין מוגמר, והרי במוגמר כל החסרון הוא כיון שאין אלא למפוקנים (וכמו

טו. צמחים העומדים למאכל בהמה, קדושים בקדושת שביעית, וכגון החציר, דורה, בקיא ועוז, והוא הדין בשאר מיני קוצצים הרכים העומדים למאכל בהמה. אולם מיני קוצצים שאינם נאכלים לבהמה בדרך כלל, אלא לבהמה מסוימת במקום מסוים [כגון קוצצים קשים שאינם נאכלים אלא לגמלים], אין ע"ז קדושת שביעית³⁷. ו"א שקוצצים וצמחים הגדלים בר, ע"ג

— נמקה של הלכה —

שמפרש רשי"י בכתובות דף ז ע"א בד"ה עלייך אמר קרא. ומילא בבשים הספק האם ריח מוגדר רק למונוקרים נחسب אינו שוה לכל נפש. או דילמא שדומה לדין דשותא האמור במס' ביצה (כב, ע"ב) שמותר לעשן פירוח ב"ית", ביאר רשי"י שזה שוה לכל, והוא אף לעוים אלא שאינומצו להם. וזו א"כ ספק היירושלמי. והחזר"א הכריע להחמיר שזה נקרא שוה לכל נפש. ואדרבא החזר"א שם בפסקות כתוב שהכא בשביעית בעין שוה לכל נפש, אלא שש להסתפק מדין מוגמות. וכ"כ להדא בספר הנגר שזה ספק היירושלמי האם דמי למוגמר, ע"ש, וא"כ להדא שם בהנאת הגורף בעין שוה לכל נפש, ועפ"ז היה מיקום להתרטט בשביעית. ובאמת שבכ"ז אין אליעזר ("י") ריצה משוו"ז להקל, ולא להחמיר בסיכון חדה, אלא כתוב: יש אויל להחמיר מספקא בהיות הדבר שניי במלחוקת, עכ"ד. אלא שבאמת לענ"ד קשה מאד להתרטט בשביעית, שהרי כל היתר המעשנים בי"ט הוא משומש של"ל שזה הנאה השוה לכל נפש, וכמ"ש בספר פני יהושע (שבת לט ע"ב) שעישון דומה לזיהה שהותם שם התיר כיון שאינה להענוג אלא לבריאות, לעכל המזון ולהאות המאכל, וכ"כ בשו"ת דרכני גוטם (אור"ח סי' ט) וכ"כ הייעוץ³⁸ (מור וקציעה סי' תק"א) שעישון אינו כמוגמר, ועוד רבים האחرون שכתבו כן שהעישון שוה לכל נפש, וכבר הארכ"ל להביא את דעתו הposekim, ממן הרראש"ל בביבט ש"ה סי' לט. אלא שבאמת ייל שפין שידוע לכל נזק העישון, ורבים נמנעים בי"ט בז"ה, אלא שמן הרראש"ל שם (אות ג), כתוב שעישון הוא טוב ורע, טוב לעיכול ורע לראיות, והביא שם שכ"כ בשו"ת מרדכי ועוז. ועפ"ז כתוב שהעיר להלכה כדברי המתירים לעשן בז"ט. והשתא א"כ שביו"ז התירו מושש שזה לא כל נפש, א"כ אין צד להתרטט בזיהה בשביעית, ולכן העיקר להלכה, שיש בטבען קדושת שביעית. אלא שכיטים הטבוק גדיל ברכבו המוחלט אצל נקרים בארץ ישראל ומילא שאין לחוש בו ממשום קדושת שביעית, וכדאמאן לעיל פרק ג'.

³⁶ לעיל סעיף יא. ע"י בשו"ת צין אליעזר (ח"ז סי' לג) שכתב להתרטט בטבוק הרחה, ואמנם כאמור לעיל, הטבוק כיום גdal ביד גוים או מיויבא, ולכן אין בו קדוש'.

³⁷ דין של מאכל בהמה שקידוש, נאמר במשנה רפ"ז דשביעית, ונאמר: "לבהמתך ולהיה אשר בארכך תהיה כל הבואת לאכול", לאכול מותה, אך אסור להפסיד אוכליה בהמה. וכ"פ הרמב"ם בהל' ש"מויי" (פ"ז הי"ז). והנה בפ"ה הי"א, כתוב הרמב"ם קוצין ודרדרים הרכים, הרי שכאן הדגש הרמב"ם דזוקא רכין, וכותב התו"ט (ריש פ"ז ד"ה קוצין) שהרמב"ם בפ"ז סמך ע"ד בפ"ה שדזוקא רכין. ובתוח"ח שם דזה דברין, וכותב שלhalbca לדעת הרמב"ם בפ"ז סמך ע"ד בפ"ה שדזוקא רכין. ולענ"ד אין כאן אלא עין של מציאות, שהרי במקום שמצוים גמלים שאוכלים אם זה הקוצים הקשים קדו"ש. ולענ"ד אין יוסר להרמב"ם בזיהה בזיהה, כי מושש בהם יוסר כלאי הכרם (כלאים סוף פרק ח', ורמב"ם הל' כלאים פ"ה הי"ח), אך במקום שאין הרוב מגדים שכן אין במקום גמלים אין כלאי הכרם, וה"ה שאין בזיהה שביעית, והרמב"ם נקט הרככים – כיון שהקוצים נאכלים רק בערב לגמלים. ובכך אפשר לישב את קושית הגאון בעמיה"ס משנתו יוסף (ח"א סי' ב' בהערה) על דבריו מラン הגרשו"ז זע"ל שכתוב בתשובה למחבר שם, שהליכים אחר מה שנוהג להשאים לבהמות, אך דברם שהרגליות לזרקן, אין בהם קדור"ש אף שחוז לבהמה, ועתנוו שם, שא"כ כל העלים והקלפין והפרחי נוי יהיה בהם שביעית שכן הם באיזושה מוקם ראויים לאחד מן הבהמות. והשיב לו המחבר, שלכאורה מקוצצים ראויים לא כברין, שם וראויים רק לגמלים, ומכ"מ נוהג שביעית ומוכחה א"כ שכל מה שוראי במקום מסוים בעולם, נחשב כמאכל בהמה גמור וקדוש' בקדוש' שמא"כ בדברים שאינם מאכל בעצמותם כגון פרחי הנוי אינם קדושים, וע"ג שהחומר תאכלם באקו"ר ועפ"ז החמיר בקהליפי התפו"ז, ע"כ. ואולם לענ"ד לא הבנתי ואדרבא הרוי הרמב"ם הדגיש הרכין, ומדובר, ע"כ שהרכין הם נאכלים אצל בהמות בבותה המצויות אצל בני אדם להבדיל מהקשין שאינם נאכלים כלל בעבר, ואין מתחשבים בהם בשאר עולם, והטעט פשות כיוון שלל הבהמות מלבד גמלים לא אוכלים קוצצים קשים, הרי לך שאינם מאכל בהמה עצמותם, ולכן אין מתחשבים בזיהה. וע"ג עד בס"ד המחבר שם שכתוב (בתוכ הולוגרמיים) ש"ז דזוקא ב민ין בהמה מצוי, אך אם מן הבהמה אינו מצוי, כגון חבייל זמורות לפילים, ע"ג שזה מאכל בהמה גמור, מ"מ כיון שאין הבהמה מצויה אין בז"ה קדור"ש. עכ"ד. ואכן כבר לא כתי, אם זה מאכל בהמה גמור בעצמותו מה נפק'ם אם לא מצוי בהמה, הרי זה מאכל בהמה, ואם משומש שאין אף אחד שומרו עבורה הבהמה, הרי גם קוצצים אף אחד לא שומרם להתלה גמלים שהרי הם אינם קיימים אלא בעבר, ומה עוד שיש מדיניות בעולם שഫילים הם כלוי התחכורה שלהם וכיודע, וא"כ נאסר היותם כל חבילות זמורות בಗל אורה מדינה בעולם, וע"כ שהמציאות ברוב העולם היא הקובעת, ולכן גמלים שאינם מצוין אין הקוצצים קדושים, וה"ה זמורות וכיודע.

שהם ראויים למאכל בהמה, מכל מקום כיוון שאינם עומדים למאכל בהמה, כגון בעיר שאין מצויים בהמות, או צמחים שעלו בתוך מטבח וכיו"ב, שאין זה עומד להמה, אינו קדוש בקדושת שביעית³⁸. וצמחים העומדים לשאר תושמייה בהמה כגון לצבע וכיו"ב, אינם קדושים כלל בקדושת שביעית³⁹.

טז. דשא, אע"ג שהוא ראוי למאכל בהמה, מכל מקום כיוון שאינו עומד למאכל בהמה, אלא עשו לנו, אין בו קדושת שביעית⁴⁰.

יז. צמחים העומדים להפיק מהם חומר צביעה לאדם, יש בהם קדושת שביעית⁴¹.

יח. מיני צמחים העומדים לרוחיצת גוף האדם, יש בהם קדושת שביעית⁴².

יט. מיני צמחים העומדים לכביסה כיוון צמה הבורית ואהלו, יש בהם קדושת שביעית⁴³. וכן הדין במיני צמחים המשמשים לתעשייה הסבוניים, ועי' למן פרק יא סעיף לד.

נמקה של הלכה

³⁸ לכוארה ע"פ הנתבאר בהערה הקודמת, ה"ה כאן, שהרי סוס אין מצויין בהמות בעיר, ואין מי ששולרם לצורך כך. אלא שיש לחלק ולומר, שכיוון וסוס מאכל ע"ז משמש בישוב סמוך לעיר וכן הוא בכל העולם במקומות שמנגדלים בע"ח שהוא משמש למאכל בהמות יש להנוג קדר"ש, רומה ורק למילוט המגדלים במקומות מסוים וכן פילוט. ואולי יש לחלק בין דבר שמתחלתו ראי, רק שהוא הגע למי זה לא ראי לו, נוגן קליפות, שאם היו מיעדים לאדם המגדל בהמתה, היה נותנס בהמה, לבין צמחים הגדלים בעיר ומיעדים מתחילה בריאותם, אינם להמה שכן היא מזוכה שם. והנה לדברי אגרש"א צ"ל המבואר בהערה לעיל, ודאי שכן הדין להלכה זו לא כן דת הרוב משנת יוסף וכאמור] וכן להלכה בספר חות השני (עמ' רס"ג בר"ה דברים), והוסיף שם שמאלל הרואין להתולמים, אפשר שיש בהם קדר"ש אף בעיר, עכ"ז. והלכה למעשה עדין צל"ע, וכדכתיבנה לעיל, שסוס מאכל מסוג זה בכלל העולם שמנגדלים בהמות צוויות זה נשמר, והרי זה גוף הדין של מאכל בהמה, ושאני מזמורות וקוצים הקשים. וכך זה במאכל בהמה, אך מאכל אדם כל עוד והוא ראוי עמו, ואפי' ראוי לשאר תושמייה אדם, הרי הוא קדוש בקדושת שביעית, וכמו שכתבנו להלכה לעיל בסעיף ז' ובהערה 26 שם].

³⁹ ירושלמי רפ"ז דשביעית, וכ"פ הרמב"ם (פ"ה ח"ט). ועי' למן פרק יא סעיף לו.

⁴⁰ שאע"ג ראוי להמה אין עומד באף מקום בעולם להמה, ובפרט מרבדי הדשא, ובפרט בגינותה הנוי שמקפידים לא להכניס לשם בהמות וכיוצא, ודינם כדין פרוחי יב' ובהערה 32 שם. וכי' לענין קדר"ש, אך מלאכות בדשא, אסורות מלבד מה שתתרו ונתבאו במקומו.

⁴¹ משנה רפ"ז דשביעית, רמב"ם פ"ז הי"ג, וכ"ז בצדע לאדם, אך להמה אין קדר"ש, וכמבואר בסעיף טו. וצביעה היינו הן לאדם או לכלי תושמייה, היינו גוף, שערותיו, בגדיו ולענין צביעת הכלים לשימוש אדם, כגון צביעת רהיטי וקירות הביתה, יתבאר למן בפרק יא.

⁴² רוחיצת גוף האדם וזה מהמשמעות לתועלות ישירה של האדם, והוא גורמת לצמח שיחול עליו קדושת שביעית (זההנתו וביעורו שהוא כדין צביעת), וה"ה בסיכה, כמו שמכואר ברמב"ם פ"ה ה"ו. ואם מותר לסתך בשמן בזמנינו שאין כ"כ וגילות בכך יתבאר למן בפרק יא.

⁴³ ירושלמי רפ"ז דשביעית, רמב"ם פ"ה ה"ג. ולעיל בהערה 17 ביארנו בארוכה את טעם הדברים, והסבירנו שם את דברי מן הכס"מ ומההרי"ק על הרמב"ם, עי"ש וערבה לך.

כ. מיני צמחים העומדים להדלקה למטרת האורה, יש בהם קדושת שביעית.⁴⁴

כא. עצים, כיוון שרוב השימושם הוא באופן שאין הנאותו וביערו שווה, אין בו קדושה שביעית, אפילו לאותם המעת שישתמשו בעצים להדלקה וכי"ב שהנאותו וביערו שווה.⁴⁵ וה"ה עצים שימושים לתעשיית הרהיטים, אין בהם קדושת שביעית.⁴⁶

כב. עלים העומדים למאכל בהמה, קדושים בקדושות שביעית וכמוהו ליעיל בסע' טו. ועלים המשמשים לשימושים שונים תלוי הדין בכוונת המלkt, אם ליקטן למטרת מאכל בהמה - קדושים בקדושת שביעית, ואם ליקטן לשימוש אחר כגון להסקה [שאין הנאותו וביערו שווה], אין בהם קדושת שביעית.⁴⁷ ועלי גנים אם נאמר שאינם כדיין פרי ואין נוגג בהם ערלה,⁴⁸ מכל מקום לענין שביעית אם ליקטן למאכל או לככיבשה [לתבלין] יש בהם קדושת שביעית.⁴⁹

כג. הקטף. השרפ' היוצא מחלקי העץ השונים והוא ראוי לאכילה, ומילא הנאותו וביערו שווה. אם הוא נוטף מעץ מאכל מהעץ או מהעלים, אינו קדוש בקדושת שביעית. אולם הקטף הנוטף מן הפגים – הפירות בעודם בוסר – קדוש בקדושת שביעית. ואם הקטף נוטף מעץ סרק או מעליו, יש בו קדושת שביעית, שכןון ואין לו פירות אלו אומרים שקטפו זהו פריין.⁵⁰ וקטף שאינו ראוי לאכילה, אין בו קדושת שביעית, ואפילו ריחו טוב.⁵¹

נמקה של הלכה

⁴⁴ שהדלקה היא מתחשיי האדם, ומורתה משמן שביעית, וכמו שפסק הרמב"ם (פ"ה ה"ח) וזה שאר מינימ לחרורה, ומילא יחול עליהם קדושת שביעית. ואם מותר להדלק נ"ח ונור של שבת משמן שביעית יתבאר לקמן פרק יא.

⁴⁵ דין זה מקורו מהגמ' בסוכה מ ע"א ובב"ק ק"א ע"ב, וביארנו הגדרים באורכה לעיל הערא 17.

⁴⁶ כתוב החזו"א שאין בהם קדושת שביעית, והטעם הוא כדיין הפטשות שנתבאר לעיל בסעיף ג' וכעהרא 33 שם. וע"ע בספר מנחת יצחק ח"ח ס"י ק"ב, שכותב שאין במציאות עצים לבניין או כלים, כגון שעצים אלו בשככל לשמש כבנין צרייכים להיות בני כמה שיש לכל הפחות, וא"כ ממ"ג אם ושרשו קודם שביעית, א"כ אין בהם כלל קדושת שביעית, ואם נשתרשו שביעית נתגדלו אחר רבו גירולין על עירקו, ע"ש. ובחו"א (ס"י י' אות ד כתוב שהמציאות של עצים שיכת רך בעלי קנים וגפנים, שמחדרים כל שנה, ע"ש).

⁴⁷ גמ' סוכה ובק' שם. וכ"ה ברמב"ם לענין סיאה ואייזוב (פ"ה הי"א).

⁴⁸ שלא אסורה תורה בערלה אלא פרי, ולא העלים והארכתי בזה מאיד בספרי שווית חלקת השדה ח"א ערלה ס"י א, עי"ש, ודלא כמו שכותב בספר משה ידרבר (היל' נט"ר ס"י א') עי"ש.

⁴⁹ פשוט.

⁵⁰ משנה שביעית פ"ז מ"ז, ובבלי נדה (ח, ע"ב), ופסק הרמב"ם (פ"ז הל' יט – כ), כ שני התיווצים בגמ' ששניהם אמת, גם בדיון הפגים, וגם לענין עץ סרק. וכמו שבירר מרשן בסוף משנה על הרמב"ם שם. והטעם שאין בקטף היוצא מן העץ שביעית, אע"ג שהוא ראוי לאכילה, מבאר התוס' בנדה שם, משומ שהוא בטל לעץ, ודינו עץ שאין בו שביעית. משא"כ היוצא מן הפי או מן הסוק נחשב כפור עצמו.

⁵¹ שכן כל הטעם לחיבת הקטף כיוון ראוי לאכילה, רק כיוון שאין דעתו של האדם עליו הרוי שהוא מתבTEL למקום שהוא יוצא, אם עץ ואם פרי. אבל אם אינו ראוי למאכל כלל, אין כל טעם לחיבת כלל בשבעית, שאין דעתו

כז. קליפות המאכלים אם אותן קליפות ראויים למאכל אדם או בהמה או צביעה [או לשאר הנאות שהנאותם וביורום שווה], הרי הם קדושים בקדושת שביעית, וכגון קליפות התפוחים, המלפפון וכד' ראויים לאדם, או קליפות התפוזים ראויים למאכל בהמה. או קליפות הרימונים והאגוזים ראויים לצביעה. וכל אלו כיוון שרואין הם מצד עצם, אף' אין דרך כיום אצל רוב בני אדם להשתמש בשימושים כגון אלו, הרי הם בטלים לעיקר הפרי, וקדושים הם בקדושת שביעית. אמן הקליפות שאין בהם כל שימוש מהשימושים הנזקניים, וכמו'כ אין בהם שירוי אוכל התפוסים בהם [כגון המצווי בקליפת האבטיח], אינם קדושים בקדושת שביעית, ואפילו אם הם ראויים לשימושים אחרים שהם חולין.⁵²

נמקה של הלכה

של האדם עליו כלל (שהרי אין ראוי כלל לאכילה), וזה גורוע יותר מפרהים העומדים לריה, (עי' חז"א סי' אות ט בראש דבריו).

⁵² כתוב הרמב"ם (שם"ז פ"ה ה"א) הקליפין והגרעינין שמותרים בתמורה לזרם אין קדושת שביעית חלה עליהם, והרי אין בעצים, אלא א"כ ראויים לצבעה. עכ"ל. הנה א"כ ס"ל לרמב"ם שדין הקליפין לעניין שביעית זהה לדין תרו"מ ומה שמתור תרומות מותר בשבעית וזה מה שאסור. ואמנם הוסיף הרמב"ם שכ"ז מלבד הקליפות ראויים לצביעה, שלענין תרו"מ פטור, מ"מ לעניין שביעית שהנאות הצביעה נקראת משימושי האדם, ולכן יש בזה שביעית. והנה הקליפת והגרעינין המותרים לזרם לעניין תרומה, כתובם הרמב"ם בהל' ה"ל י' – יא, ואלו עיקר דבריו: עוקצין תנאים וורוגות [החולין בבחנה וא"ג שאינו ראוי לאכילה בפנ"ע, מ"מ מדובר בחלק המוביל שרואה לאכילה מעת – עי' רדב"ז וכ"ז] ומעי' אבטיח [החולק הפנימי של המילון] וקליפת אבטיח [קליפת מילון רכה וראויים למאכל], קליפי מלפפון וקליפי אתרוג [ראויים לאכילה בפנ"ע] אפי' שאין בהם אוכל אסורים לזרום. קליפי פולין וושםושמן [אנים וואויים לאכילה בפנ"ע] אם יש בהם אוכל אסורים [מצד האוכל או מצד שהם נאכלים גם עם האוכל]. אין בהם אוכל מותרים [שאינם ראויים לאכילה], ואו אף אם אספס הכהן לשימוש, מותרים שבטליה דעתו אצל כל אדם – רדב"ז שם]. גרעיני אתרוג [שהם מרים ואניהם ראויים לאכילה – רדב"ז גרעיני זיתים ותמרים וחורבין אע"פ שלא כננס הכהן הרי אלו אסורים לזרום, ושאר הגרעינים בזמנ שכנן ויש בהם להלויות למוץין אוון אסורים לזר, ואם השליכן נזירות. עכ"ד הרמב"ם בזוזת פ"י"א מה"ה, שם כתוב לעניין הגרעינים, כבר עוררו בכל הננו'כ שגירסתו כאן סותרת את דבריו בפיהמש"ג (זרומות פ"י"א מה"ה), שם כתוב שגרענן תמר אסור רק אם נשאר הלחולה למוץין, וכן אספס למרים, וכמו'כ גרעיני החורבין בפיהמש"ג התירים לממרי, וכיון אספס לממרי. ולכן כתוב הרדב"ז שהగירס בספרים שלו זה ט"ס וצ"ל היי אלו מורים לזרום. אלא שכבר העיד בתוספთא כפושטה (זרומות פ"י הערכה 8) שבדק בכמה כת"י, וכולם בדפוסים. הינו הרי אלו אסורים. עכ"ז והנה מהו"יק בבחילת דבריו הביא את לשון ההורסתא, שהיא כיוסת הרמב"ם שגרעני זיתים תמרים וחורבין אפי' שלא כננס הרי אלו לא אסורים לזרום. והביא את דבריו בפיהמש"ג ודו"ד בדבריו. ולמסקנתה דבריו, גרעיני תמרי, אפי' שלא נשאר אוכל ממש דבוק, מ"מ הלחולה שנסאר בהם כשהם לחים חשוב אוכל, וזה נראה לעין מ"מ אותו הנשאר חשוב אוכל, וגרעיני החורבין צ"ל שבמשנה דיבר על חרוב יבש, וכיון דיבר על חרוב לח ורח שהדרבש וב מהם. ונדרב בגרעין. ולכן כל השלשה אסורים אפי' אם לא כנסם אסורים כיון שהם כעפר בעולם, ואם יש בהם הלחולה למוץין אם כנסן אסורים כיון שגם כינס סימן שהוא מוחשיים לאוכל, ואם לא כנסם אלא השליכן סי' שאין זה החשוב עבورو כאוכל ומותרם. ע"י תוס' עמ"ס זבחים (דר' פ"ו ע"א בד"ה ופליגנא) שכותב שאם משליך בטל שם אוכל מיהו. הרי למסקנת הדברים, גרעיניים החורבין כגון גרעיני התמרים אפי' לא נשאר אוכל אלא הלחולה המיחוד של החורבין אפי' לא נשאר אוכל אלא הלחולה המיחוד לתמורים לחים, וכן שאר הגרעינים שהאוכל לא נתקנה יפה מהם, איסורים בתמורה לזרום וקדושים בקדושת שביעית. ואפי' לא כנסן גרעיני אתרוג שהם מרים וכי"ב אינם קדושים כלל ואפי' כנסן. ושאר גרעינים שאין אוכל דבוק אבל אם ראויים לאכילה כיון שהם רכים או משומם הלחולה שבחם תלוי אם כנסן – אסורים, והשליכן בטל תורת אוכל מהם והם מותרים. עכ"ד הדברים בהל' תרומות, וכלאורה רבני הרמב"ם תיאם שביעית לתרומות, מלבד אם ראוי לצביעה, הינו כגון קליפים שאינם ראויים מצד עצם לאוכל וכאן בהם גרעינים המרים, אם היו ראויים לאכיבעה, קדושים בקדושת שביעית. והנה מצינו הולכה נוספה ברמב"ם בהל' (שם"ז פ"ז ה"ט"ז) שכותב: קליפי רימון והנצ' שלו, קליפי אגוזים, והגרעינין יש להם שביעית, עכ"ל. והנה לפי האמור יתבאר הרמב"ם כך, קליפי רימון ואגוז [הקליפה החיצונה ולא הפנימית הקשה – רשי' עמ"ס שבת דף פ"ט ע"ב בד"ה קליפי אגוזים, רדב"ז על הר"מ שם], כיום שראויים לצביעה או שיש להלחולה וכנסן. אלא שרבינו המהרי" קורוקס ומן הכספי משנה נראה שכתו לא כף, ווז"ל ה"כ"מ: והגרעינים, לאו אגוזים קאי וכ"ז, אלא גרעיני שאר פירות קאמר וראויים להסקה, ויש להם שביעית כיון שעייר הפרי

נמקה של הלכה

ראו למאכל אדם חלה קדושת שביעית עליהן, עכ"ל, וכן הדברים באוטו לשון במהרי"ק. והקשו המפרשים היכן יתכן שעקב שראוים להסקה יחול ע"ז שביעית והרי קייל' שהסקה אינה נחשבת להנאה וכదמרין גבי עצם (סוכה מ' ב"ק קא), וכן הקשה בשושנים לדוד, ועוד ובאים מהאהונים. ולענ"ד לא קשה ולא מדרי. שכן צ"ל שלא הטעם של ההסקה גרמה לקדושת שביעית וזה ברור שאיל"כ מודע הביא מין טעם של עיקר וטפל, אלא מון סיפר מציאות קיימת מה יש לעשות עם גרעיני הפירות למלה יש חשבות מהן, ועל כך העיר שאפשר ליהנות מהסקה ובו"ב, ובאמת שהדברים מפורשים במפורשים על המשנה, זאת ואואה מש"כ הריש' על המשנה (שביעית פ"ז מ"ג) וגרעini תמרים וזירעים זהו להסקה, ואמן הוסיף שם שחו' גם לבהמה, וא"כ אפשר ומהו"ז זה קדו"ש בקדו"ש, אך מ"מ מודע הזכר להסקה, ובפ"י הריש' ס' כתב,ஆ"ג דליהסקה הוא החזו, חזו נמי לבהמה. והגר"א בשנות אלה כתב, והגראנינים חזוי להסקה. ואמנם בפ"י הרע"ב ומחר"א פולדא הזכרו ורק שה לשמן אז לבהמה, ועי' בתו"ט ותתפא"ז שם. והנה לננ"ד כל שהכירו הסקה איינו טעם לחיב' בשבעית, אלא הסביר כיצד אפשר מציאות ולכך הימנ' שביעית. וכי מי מוכר גרעיניים ושביל מה, וכי מושם שבדוק מעט אוכל או לחלוות, ועל כך ביאר שמכורין למטרות הסקה, ויש שהוציאו לשמן וכיו"ב, ודברים מפורשים בפירוש הרימיב"ץ זול' (על המשנה): יש מוקם שמווצאיין מגראנינים הימנ'ים שמן, ועוז אוכלים אותם בנין אדם (יש גורמים, בהמות) ומוכרין אונן להסקה וזה פירוש ומיכן שביעית. עכ"ל. וא"כ הדברים ברורים מה שהזכיר מון להסקה כוננות, שמכורין להסקה וכמו שמכור הרימיב"ץ. אבל הגרענינים עצם שיש בהם קדו"ש אין זה מטעם הסקה, אלא מטעמים אחרים, והוא אם עשוים לשמן, או רואויים לבהמה, או לצבעה וכו'. אלא שהיה קשה למון הכס"מ ולמהרי"ק, שט"ס מודע זה קדו"ש עכ"ג שזה רואוי לצבעה או לבהמה, והרי השימוש איינו זהה שכן חסם"מ ומההרי"ק שהגראנינים בטלים וטפלים לעיקר הפרי, וכיון שהעיקר קדוש גם הטפל קדוש. אך בודאי שצ"ל שהטפל דינו כעיקר, רק אם יש לו שיקות לכללי וגדרי שביעית ובהתאם למה שפסק הורוב"ם בפ"ה ה"כ"א, אך גראנינים שאנים דראויים להشمיש האדים או שאין בהם שירוי אוכל וכדר, אין טעם לומר שבטלים כוון שם בעיצים, ודבורי הכס"מ עכ"ג שכחובם על גרענינים, צ"ל שה"ה בקהלות ששוים הם, רק שקליפה רואויים לצבע משם, וכփ' שהיה נהוג בזמנם, אך הגרענינים למרות שרואויים מעד עצם לבהמה וכיו"ב, כיון שהשימוש להסקה כתוב מון את דבריו. ונפי"ז קליפה החפוזים כיון שהם רואויים למאכל בהמה, אפילו אם נאמר שבהז"ז אין רגילות בכל מקום ליתנים להבות, מ"מ הם טפלים לעיקר הפרי, וקדושים כדין הפרי. ואמנם כ"ז לעניין שאור דברים טפלים הם קדושים אלא אם אין עמדים לבהמה או לצבעה מ"מ הם קדושים, רק לעניין שאור דברים טפלים, והם רואויים אך אינם עמדים בשימוש, עי' לעי' מה שכחובו בזה סעיף זה והערה 26, ומיש"כ שם בסוף הדברים בשם ספר חות טני. שג' לעניין גרעינים רק בראוי לצבעה אך לא ברואוי לבהמה, הנה בסבורה הכס"מ שאמרין שבטל מלהר' עכ"ג שאינו עומד). ועו"ע לעיל בהל' טו בברשותם שם. וא"כ נפק"ל להלכה, שכל הקלייפות הרואיות למאכל אדם (מלפפון, תפוח, אפרסקים, ענבים וכיו"ב) הרו' השם קדושים בקדו"ש. וכמו"כ קליפות שאנים בטלים לעיקר הפרי, או כלם רואויים לבהמה, ולדעת מון הכס"מ נראה להחמיר בה כוון שהם שיכחובם לעיקר הפרי או לצבעה [כגון קליפי רימון], יש בהם קדו"ש. אך קליפות שאנים רואויים לכלום מהן"ל ואין בהם שירוי אוכל [כגון קליפות הפלים, קליפה האגו הקשה (ואם כי שמעתי שיש מוסיפים קליפות אלו לחיווק צבע החינה, אויל נאמר שבטלה דעתם), וכן ביריב] אינם קדושים בקדו"ש, ומותר להשליכן. ועי' עד אינם קדושים בקדו"ש, ומורה להשליכן. ועי' עוד בתשובה הגרש"א [המובהקת בש"ת מ"שנ"י ה"ב"ד לעיל]. שא"ג שכחובם דלא כהגר"ש ואונדו, ודעתו שאין מתחשבים בראוי אלא בעומו, מ"מ אם הוא כתוב בסוף דבריו, שלענין קליפי התפוזים והלימון יש מקום להחמיר משום שהם טפלים לפרי ועי"ש. מ"מ לדין כפי שכחוב מון הכס"מ ברור נראה שיש להנאה קדושת שביעית. והנה עתה וראיתי בתשובה הגאון נאמ"ן ס"ע) בירחון אוור תורה (שבת תשנ"ד ס"י) מה שכתוב לדון בקהליפי הבנות, והביא שם את הגחת הרודב"ז ברומב"ס וכותב שהיא מוכרת [קצת קשה שהו"כ לא הסכימו לගירסא זו, וכמו"כ הר' קאפה (שצ"ינו הרוב שנאמ"ן שם) מקיים הגירסא כמו שהוא לפניינו. וכמו"כ כבר כתובנו לעיל שכחוב"י הגירסא כמו לפנינו, ולענ"ד אדרבה העיקר כמו הגירסה שלפנינו שזה ממש לשון התוספתא], ובמהמשן לאחר שהביא את מון הכס"מ עשה ס"ס שמא כהסבירים שדווקא ברואוי לבהמה ומשן ואת"ל כהרומב"ס שמא גם הוא סובר כך ודלא כסבירות הכס"מ, ובסבירים שם הוסיף בשם הגאון רב"י יוסף דידר שלא קבלנו הראות מון ה"כ"ם כשהוא ייחיד בפיירשו, ופירשו דחוק ולש' הכא שיש ס"ס, ולן סיכם שקהליפי הבנות [כשaan בהם שירוי אוכל] אין בהם שביעית מותר לזרקן. אך לענ"ד, מון ה"כ"ם לא חולק שדווקא ברואוי לבהמה ככ"ל, רק שהוסיף כאן סברא דבולה של טפלות לפרי, ובין שהבנה רואיה למאכל בהמה הרי שהיה טפלת לפרי קדושה בקדושת שביעית. ומש"כ שלא קיבלנו הראות מון הכס"מ כשהוא ייחיד ודרוק. לענ"ד אין פירשו דחוק ואינו ייחיד, שהרי כפירוש מון כתוב ריבינו מההרי"ק, וכ"כ להלכה התפא"ז (בפ"י על המשנה פ"ז מ"ג אות כת), ולכן אה"ז בקהלות שאנים ראיות דינם בעיצים ולא בטל', אך אם רואויים אפי' אינם עמדים, לעניין קליפות דזוקא, נתחדש שם בטלים לפרי וקדושים בקדושת שביעית.

כה. גרעיני / גלעוני הפירוט. דינם כדיין הקליפות וכאמור לעיל סעיף כד, ולכון כל גרעין הרואו למאכל אדם או בהמה או לצביעה או לשאר האות שהנתם וביעורם שווה, הרי שהם קדושים בקדושת שביעית, ואפילו שאין דרכם בכך מכל מקום אנו אומרים שהגרעינים טילים לעיקר הפרי, וקדושים כדיין הפרי. וכך הדין בגרעיני הזיתים, התמרים, האפרסקים, האבטיח, המלון וכיו"ב. אולם גרעיני האתורוג ושאר פירות הדר, וכן גרעיני המשמש וכיו"ב, כיוון שאיןם לטילים לעיקר הפרי, ואין בהם קדושת שביעית, ובהערכה נתבאר דינם של גרעינים נוספים⁵³. ואפילו שהם ראויים לזרעה⁵⁴.

כו. בארכעת המינים הניטלים למצווה בחג הסוכות: בלולב⁵⁵, בהדס⁵⁶, ובערבה⁵⁷ - אין נהוג קדושת שביעית. באתרוג - נהוג קדושת שביעית⁵⁸.

נמקה של הלכה

⁵³ הכל כפי שנתבאר לעיל בארכעת הקודמת, ולכון כל גרעין מר שאינו ראוי, אין בו קדושת שביעית [וכדין גרעיני האתורוג – רדכ"ז שם בהל' תרומות, וכן שאר גרעיני הדרים, חרצני הענבים וכיו"ב], ושאר גרעינים שיש בהם שירוי אוכל או שהם עצם נאכלם [כגון גרעיני האפרסק זיתים, שזיפים, תמרים, ועוד שנשאר עליהם שירוי אוכל], או גרעיני התפוח שנאכלים עם התפוח, או גרעיני האבטיח שנאכלים בפנ"ע, כל אלו קדושים בקדושת שביעית, והנה גרעיני אבטיח הנאכלים בפנ"ע, וכן גרעינים שנשארו עליהם שירוי יוכל כzon גרעיני אפרסק, השירף, ועוד, כל אלו אפי' אם לא כנэн, מ"מ יש עליהם קדושת שביעית, וכמו שכתוב המה"ר פרוקוטס "ואם קינחם יפהיפה", מותר להשליכן קוקיות בהל' תרומות, אלא שיש לעניין מדברי התוס' בזבחים הנ"ז בהערכה הקודמת, שחייב על עצמות אף' שנשאר בהם מעט בשאר משליכם, אין עליהם דין קדשים, וא"כ מאין שנא מוחכה, ואולי אפשר להחלק בין עצמות שאין דרכם להפה ולמוציאם. ואם דברינו כנים, הרי שוגם לעניין גרעינים אם יש מזיאות של גרעין גדול שדבוק עליו מעט אוכל, אם ישlicos ייה מותר, וכגון גרעין האבוקדו, שאין מכניםים להפה עקב גודלן], וגועניים שאינם ראויים אלא משום הלחלה תחת הדבוקה בהם, ומוש"כ הקדושים בקדושת שביעית, לאארה הלוי אם מכנסן או משליכן, וכדין תרומות, ואולי בשבעית יש מקום יותר להחמיר], וכל מה שהזכירנו, וכדין תרומות. זואיל בשבעית יש מקום יותר להחמיר, וכל מה שהזכירנו, שאר וקאים גם לדעת מון הכס"מ וכאמור לעיל שאינו חולק על עיקר דין גרעינים שהשווה אותו הרמב"ם לתרומה, אלא הוסיף טעם מיוחד לגרעינים וקליפות וכן נ"ל בהערכה הקודמת. וגרעינים שאינם ראויים מצד עצם, אך בתוכם יש גרעין הרואו למאכל, שלכאורה לפי מה שהבאו לעיל לעניין גרעיני הזיתים שהיו עוישים לשם, וכ"כ הרע"ב, הר"ש הכה"ס ועוד. ובואר התו"ט על המשנה בפ"ז מ"ג שאף שהם קשים, משברים אותם בסכין וنمצא בהן גרעין קטן ורק טוב למאכל וגם סביכו ליחות שמן, עכ"ד. [ותזהו מה שכתב הריבכ"ז שזה לאכילת אדם, הכוונה לגרעין הפנימי, ואין צורך להגיה בדבריו כמו"ש בהגהה שם]. וא"כ יש לומר שוגם היכא שיש גרעינים קטנים פנימיים, כיוון שהם ראויים לאכילה, יש בהם קדו"ש וטפלים לפרי, ואע"ג שאין מנגה האנשים כן, מ"מ כבר כתבנו לעיל שלענין גרעינים וקליפות אין מתחשבים בהן וכל שהוא ראוי הוא טפל לפרי, ואפי' אינו עומד. אבל בגרעין שאין בו כל שירוי אוכל "זוגם הגרעין הפנימי אינו ראוי למאכל [כגון גרעיני המשמש ברוב הזרים – נפוץ היום [בעיקר בחו"ל] זו שגדלים גם לגרעין הקטן לתעשיית הפיצוחים, וקளים אותו והוא נ麥ר לפיצוח ולאכילת הגרעין הפנימי, וכן זה ודאי קדוש בקדו"ש], אינו קדוש בקדושת שביעית שאינו בטל לפרי ודינו עצים].

⁵⁴ שהרי גרעיני האתורוג שהתרום הרמב"ם ראויים זורעה, ומ"מ מותרים, וכ"כ הרדכ"ז בהל' תרומות שם.

⁵⁵ שנינו במשנה בסוכה (לט, ע"א) הוליך לולב מחייבו בשבעית נותר לו אתרוג במגנה, לפי שאין רשי לולב בשבעית. בוגם' מפרש שם שלבולב אין קדו"ש כיוון שהוא בר שיטת הננס לשבעית, ומקשה הגם' מדוע בכלל יש שביעית בלולב ורוי הוא עצם ובעצים אין קדו"ש? ומתרצת הגם' שאני עצים שהם להסקה הנאנן אחר ביעורם, ובואר רשי"י אבל לולב שיעקו עומד לכבד את הבית והוא שעת בעירור וקלקלו. ובפשתות אם כ"כ לולב אין דיינו עצים כיוון שהוא לכבד את הבית, ומילא יש בו קדו"ש. אלא שריבינו הרמב"ם בפיhamsh"ג (פ"ג משנה יא) כתוב להדייא לא כך, אלא שלבולב אין נהוג כלל דין שביעית כיון שרינו עצים, ולכאורה זה סותר את דברי הגם. ובואר הרוב כפות תמרים על הטעיה, ובן מבאר החת"ס בחידושיו לוכחה שהרמב"ם ס"ל שמקנתה הגם' ששהלה מעצים דמשחן שהנתם וביעורם שווה (עצים למאור), ותירצה סתם עצים להסקה שומדן. שללה הגם' כל סוג העצים שהולכים אחר הסתם, ומילא גם לולב וגם עצים דמשחן שהנתן וביעורן שווה ג"כ אינם קדושים בקדו"ש, וזהו

נמקה של הלכה

דברי הר"מ בפיהםש". והנה הרמ" בHAL שמו"י (פ"ח ה"י"א) כתוב את לשון המשנה. ובואר ש הרודב"ז שבולבל אין קרו"ש כיון שאינו פרי אלא חוריות דקל. אלא שההර"ק על הר"מ כתוב שאין קרו"ש בלבד שאירוע בשישית שנכנס לשבייתו, ומשמע שבשל שביעית נהוג שביעית. ולא הזכיר מאומה מדברי הר"מ בפיהםש". והחת"ם סופר בחידושי (הנ"ל) כתוב שפ"י ההו"א של הגמ' במשנה דוחק יותר נראת כפ"י המשניות וכפי שביאר הכהן. וכ"כ הרע"ב על המשנה בסוכה (מ"א בד"ה שביעית שבולבל אין נהוג שביעית לפי שהוא עץ בעלה. ועי' בחת"ם יי"ז אות ס"ו שתמה על הרע"ב). ועי' בתוס' רע"א (אורט כז) שם שתמה על הרע"ב מהגמ' בסוכה, ונחיה לה לאחר שהביא את הכהנת' שס"ל למסקנה אין קרו"ש בלבד שדינו כעז, עי"ש. וא"כ אחר דבריו המפורשים של הרמב"ם בפיהםש"י נראת ברור שזה ההלכה ואין נהוג קרו"ש בלבד. ועי' עד בש"ת משנ"י (ח"א ס"ח) שהביא את דברי רבותינו האחرونנים שדנו בענין זה והביא שם דברי הגרא"ץ וזונת זצ"ל הגר"י צינקעל צצ"ל ויבדל ח"א הגו"ש וואונר [שבסוף תשובה העיד שהייה פשוט לחזו"א שאין קרו"ש בלבד], ואית תשובה הגרוש"א צצ"ל, וכולם הסכימו פה אחד שאין קרו"ש בלבד, ולדעת הרמב"ם מעתה אין קרו"ש בלבד כעז, ועי' שם בהערה הרב דיניקעלס צ"ל. ווון הגרוש"א שם הוסיף שבפרט שבזה"ז אין ריגלים לבדר את הבית בלבד, לאין נוטעין אותו אדעתה דהכי עי"ש. ועי' בשוח' מהנת יצחק ח"ח סי' ק, שכ"ה מסקנתו שם. ואע"ג שראיתי מי שכתב להחמיר בלבד שיש קדושת שביעית, מ"מ העיר להלכה לא לדבריו, אלא שאין נהוג קרו"ש בלבד. וכן ראייתי עתה שכותב בספר כתור המלך (להג"ר כתראי אל אהרון מספקטיקון) בחידושיו על הרמב"ם בהל' שמו"י שם, וכן עיקר.

⁵⁶ הנה הדר ניטע כוים בימינו גם לינוי וגם לריח וגם למזויה, ובדר"כ רוב הדרסים הניטעים בחזרות הכתמים הם לנו"ג גדר חיה, או למני בשמות, וביהם יש לדון מדין עשבי בושם, שבזה כבר כתבנו לעיל בסע' יא. ולכורה בד"כ יש להקל בהדרסים שאין בהם קרו"ש, כיון שכיוום רוכם לנו"ג בחזרות, וא"כ אפי' יש בהם ריח כתבנו שם שיש להקל ואין קרו"ש, ובפרט שאפי' למני בשמות הניטעים לבושים זה ספק היירושלמי, ויש לצד לקולא בזה"ז שביעית דרבנן. וגם לדעת החולקים שספק שביעית כיוון שעיקרו דורייתא ספק לחומרא, אך צמח הניטע לנו"ג אפי' יש ריח יותר נראת להקל בו. וכבר הבנו שבהערכה 30 את הדראת המורה"ל דיסקון שאין בהדרסים קרו"ש, ויש שכחטו שהיינו דוקא בנטיעת שם מזויה, [ואו הריח אינו משנה שכון מצוות לא ליהנות ניתנן], ויש שלמדו שככל הדרסים אין קרו"ש ור"ל שפשת את ספק היירושלמי לקולא. ועי' תשובה הגרוש"א (בשוח' משנ"י הנ"ל) שאע"ג שהדרסים ראויים לריח, מ"מ כיוון שאין עומדים לכך אלא למזויה, لكن אין נהוג קדושת שביעית בהדרסים. לכן ראה, שבהדרסים הניטעים לשם מזויה, לכ"ע אין בה קרו"ש. והדרסים הניטעים לשם ריח לולי בפק היירושלמי ובמבחן לעיל סעיף יא. והדרסים הניטעים לשם נוי [גדר ח'], נראת שאפשר מחשבה, וא"כ הוא הדין בהדרס שיש לנו"ג ולריח שמהנן מחשבתו. ובפרט שוגם עומד לריח זה בעיא דלא איפשطا. והדרסים העומדים לריח, לפי הנוהגים להחמיר לנוהג בו קרו"ש, אם יחול ליטול לד' מינין, או שעילו להבליעו בלבד וכיו"ב [אם נאמר שהיקול בשבעית ורק משוגם שהו"א ניטע למזויה לבוארה כאן שאין כיוון שנייטע לעריכת], הנה לכוארה אם בזמן הקטיף הוא למזויה, אין בו קרו"ש שכן המחשה מהני בזמן הקטיפה, וכדרין עלי גפניהם. ואם המחשה מועילה אחר לקיטה, עי' לעיל העירה 23.

⁵⁷ פשות, שדים, עצים שאין בהם שביעית.
⁵⁸ אתרוג הוא כשאר פרות שנוהג בהם שביעית, ואדרבה אחד התנאים באתרוג הוא האכילה שלו, ועי' ג' שרוב האתרוגים בדמנינו ניטעים למזויה ולא לאכילה, מ"מ על כרח' הנוטע מכיוון גם לאכילה, שכן כאמור זה חלק מהתנאי כשרות האתרוג שנארוג ולקחתם לכטם - הראוי להם, ופשות, כמו שסבירו ברמב"ם הנז' לעיל בהערה 55.

הרבי דוד אביגדור שליט"א
המכון למצות התלויות בארץ

תמוז תש"ט

**הביטויים שבחר המשחה
ובו גם כמה פרטים הקשורים להר המשחה ולחומה המורחת**

א. הר המשחה האם הוא בכלל ירושלים והאם היה המקום מוקף חומה אי פעם הר המשחה הוא הר הזיתים. כך עולה מתרגם יהונתן למלכים-ב (כג,ג). וכמ"ש להדריא הורד"ק שם. ויתכן שנקרא המשחה הר הזיתים משום מ"ש בב"ר (פרשא לג) על פסוק והנה עליה זית טרי בפייה שמהר המשחה הביאתו, וע"ש במתנות להונה. ומכאן גם שמו הר המשחה, כי משחה באורנית הוא שמן, וכמ"ש רשי"ב בשחת (נו,ב). ומפורש (בזכריה יד,ד) שהר הזיתים מקומו "על פנין ירושלים מקדם". וביחזקאל (יא,כג) נקרא הר הזיתים "ההר אשר מקדם לעיר".

נאמר בתורה (במדבר יט,ט): "ואסף איש טהורה את אפר הפרה והניח מחוץ למחנה במקומות טהור". בספרי שם (פסקא קכ): "אל מחוץ למחנה. חוץ להר המשחה". לפ"ז הר המשחה נקרא תוך המחנה. אמן מבואר נגלה לכל מעין כי טיעות סופר הוא בספרי, וצ"ל: "חוץ למחנה. בהר המשחה". ובאשר כן הוא במשנה פרה (פ"ג מ"ו) וברמב"ם הל' פרה (פ"ג ה"א), שמוקם שריפתה הוא בהר המשחה עצמו, ע"ש. וכן הגיהו הגרא"א ומהרדי"פ בספרי דבי רב שם. ובספרי מהדי' הירושי' (פיסקא קכ) הנשכח: "חוץ למחנה. להר המשחה". כלומר להר המשחה היה לוקח ושורף אותה. ואמן מפרש הרמב"ם ש"חוץ למחנה" הינו חוץ להר הבית, ע"ש. וא"כ אין מהספר ראייה לסתור. אלא אדרבא קצת ראייה שהר המשחה הוא בכלל ירושלים. ומ"ש מラン בפס"מ שם שחוץ להר הבית לאו דזוקא, אלא חוץ לירושלים. ולפי"ז משמעו שהר המשחה היה חוץ לירושלים, להלן נכתב שיתכן שלא כל הר המשחה היה בכלל ירושלים. ועכ"פ עיין בחסדי דוד (פרה פ"ג) שכותב דברי מラン אין מחוורים. ויתירה מזה כתוב במרקבה המשנה שם שאפשר שהר המשחה היה תוך החומה, ע"ש. ואcum"ל. וגם יש לפרש שכונת מラン על ירושלים המקודשת דזוקא ולא על חומות ירושלים.

שבועות (טז,א): "אבא שאל אומר שני ביציעין היו בהר המשחה, תחתונה ועליהנה [בSHIPOT] ההר היו, ואחת לעלה בגבשו ואחת בשפלו. רשי"ן. תחתונה נתקדשה בכל אלו, עליהנה לא נתקדשה בכל אלו, אלא בעולוי גולה שלא במלך ושלא באורים ותומים, תחתונה שהיתה קדושה גמורה עמי הארץ נכנסין לשם ואוכליין שם קדשים קלים אבל לא מעשר שני, וחברים אוכליין שם קדשים קלים ומעשר שני, עליהנה שלא הייתה קדושה גמורה עמי הארץ היו נכנסין שם ואוכליין שם קדשים קלים אבל לא מעשר שני, וחברים אין אוכליין שם לא קדשים קלים ולא מעשר שני. ומפני מה לא קידשוה, שאין מוסיפים על העיר ועל העזרות אלא במלך ונכbia ואורים ותומים וכו'. למה הכניסוה [את העליונה], מפני שתורפה של ירושלים הייתה ונוחה היא ליכבש ממנה. מבואר מזה להדריא שהר המשחה היה מוקף חומה, ותוך ירושלים היה, אלא שהעליהנה לא נתקדשה בקדושת ירושלים. וכבר כתבתי במקורו"א [ראאה תנובות שדה גליון 28] שהחומה התחתונה הייתה בתחתית הר המשחה מצידו המערבי, והעליהנה הייתה אי שם במרומי הר המשחה בסמוך ליישוב

שנקרא בזמן "בית פאגי" שהיה מזוחית לחומה. ע"ש. וזהו כוונת רשי' בשבועות שם, ע"ש. ולא אכפול כאן הדברים.

ובמשנה סוף"ג דפירה ובתוספთא שם מבואר שאת שמן המשחה היו חולקים לשלשה חלקים, אחד נתן בחיל ואחד בהר המשחה ואחד מתחלך לכל המשמרות, זה שבהר המשחה היו הכהנים מקדשים ממנה פירות אחרות. משמע שהר המשחה היה מקום טהור ובתווך ירושלים, שאל"כ מה ראו להניא את החלק החשוב ביותר מאפר הפה, שנועד להשתמר לדורות, במקום שהוא חוץ לירושלים ואינו משתמר בקדושתה. הלא אף הפה הגם שאינו אלא אפר, דבר המקבל טומאה הוא, כמו שהוכיה הרשב"א בתשובה (ח"א סי' ל"ב) מגופא דקרה, והביא שכ"כ הר"י מגאש, ע"ש.

עוד הוכיחו בשו"ת ציון אליעזר (ח"י סי' א) ובספר הר הקדש (עמ' כא) ממ"ש רשי' בסוכה (נא,א) שלא הייתה חזר בירושלים שאינה מאירה מואר שמחת בית השואבה שהמנורות היו גבוזות והחוונה המזוחית נמכה, וכו' משמע שהיה עיקר היישוב הירושלמי היה מזוחית להר הבית. [אמנם לשניין מר, דברים אלו צריכים יישוב, כי נראה ברור במקורות הן של יוסף בן מתתיהו והן של מדרש תדשא בסוטו, שלא כן הוא, ועיקר היישוב בעיר העליונה מערכית להר הבית והתחתונה דרוםית לו. וגם אי אפשר להכחיש את הנראה לעין שאין אנו רואים שרידיו יישוב כלל מזוחית להר הבית].

ובפסיקתא רבתיה (פרשה לא): "ולאشر בחשך הגל, לאילו שנותנים לפנים מסמיטין, וכו' הקדרש ברוך הוא עושה להם מחייב וכו' עד שם באים תחת הר הזיתים שבירושלים, והקדוש ברוך הוא עומד עליו והוא נבעך להם [זהם] עולמים מתוכו, כמו שזכירה אומר ועמדו רגלו ביום ההוא על הר הזיתים אשר על פניהם ירושלים מקדם ונבעך הר הזיתים וכו'. וכן הוא בילקוט ישעיה רמז חס"ט. גם באתיות דרי עקיבא (בתי מדרשות ח"ב עמ' שס): "וירד ה' על הר סיני וכו' ובה עתיד לירד לירושלים לחדר את העולם שנאמר ועמדו רגלו ביום ההוא על הר הזיתים" וכו'. מבואר נגלה מלשונות מדרשים אלו שהר הזיתים בירושלים הוא. [ומדברי הפסיקתא הנ"ל יש סמך ברור למה שנוהגים לקבע מתחם בהר הזיתים הגם שאין קוברים מתחם בירושלים, דמכיון שתחתיית המתים עתידה להתחילה מהר הזיתים וגם מיתוי חוויל יתגללו ויקומו בהר הזיתים, א"כ אדרבא עתה המקום ראוי ביותר לקבורה מכל מקום אחר. ושוער שכבר בספר תבאות הארץ (עמ' שמז) עוזר על כן. ולא כמו שכתבו בשם הגרש"ז אוירבך צ"ל בתחוםין (ח"י עמ' 139) שהקבורה בהר הזיתים היא רק ממשום אהבת ציון וירושלים].

ב. תיאור הר הזיתים ומה הם היבטים

מזוחית לירושלים הר גבוה מאד, במרכזה גביה הוא מהר הבית שמשמאלו בכמה מטר, תחתיתתו נראה כהר ענק אחד, אבל מחציו של ההר ועד לראשו מוזדרים מההר שלשה כיפות המשתרעות מצפון לדרום - והוא הר הזיתים. הכיפה הצפונית של ההר נקראת כוים הר הצלפים. והדרומית מלאה בקברות ישראל עד לשיפוליה. ומתחתיו בנחל קדרון נמצא יד אבשלום וקבר זכריה הנביה ומערת הכהנים בני חזיר (המיוחס גם כבית החפשית) ונראה האיזור כולו עמוק יושפט. הכיפה האמצעית היא המקבילה מזוחית לכיפת הסלע (מסגד עומר), גם כוים אין

בראשה קברות אלא יישוב ערבי הנקרא "א-טור". במרכזה של הכפר נמצא מסגד שבתוכו לפי המסורת נמצא קבר חולדה הנבייה. מזרחה לו נמצא עוד רכס הרים והוא בית פאגי.

נסחת היישומי בسنڌרין (פ"א ה"ג): "שני ביצים היו שם התחתונה והעלונה" וכו'. ורש"י בשבועות (טו,א) מפרש: "ביצים. מרישק"א בלעוז". ברש"י שופטים (ד,יא): "אלילון בצעננים. מישר אגניא, מקום מישר של ביצים מריש"ק בלע"ז, והוא אגניא גבים כמו גומות שהמים נקצחים שם אגניא דארעה מקרון". משמע שהבצעין הללו אין חומות כלל אלא ביצות מים. ולפי זה באמת לא היו מעולם חומות מגן בהר הזיתים, משום שבצעים שמצויר התלמוד אינם חומות מגן כלל. אלא ביצות מים שנעשו לצורך הגנה. אמן רש"י עצמו בפסחים (סג,א) ובעוד מקומות כתוב שבית פאגי הוא מקום החיצון של ירושלים וחוץ לבית החוץ הוא מקומם של חומות ירושלים. וכן מוכח במנחות (עה,ב) ע"ש. והר"ן בסנڌרין (יד,א) כתוב להדייא שבית פאגי הוא מקום שהויספו על ירושלים וכו'. ולא ספק בכך הוא האמת שהבצעים הללו הם חומות מגן. וכ"כ בספר עיר הקדש והמקדש (ח"ב פרק ה), ע"ש. וראה להלן בדברי יוסף בן מתתיהו.

ג. קבר חולדה הנבייה בירושלים

מסורת זו שAKER חולדה הנבייה מקומו במורמי הר הזיתים מעדים עליה הפתור ופרח (בפרק ו) ור"מ בסוללה (הנוסע האלמוני משנת הרפ"ב) (מהדר' ב.צ. עמ' 54) ורדרב"ז (ס"י תרגל). [ושוב ראייתי בספר ירושלים בספרותינו (עמ' 141) הביא שגמ ר' יצחק חילו, שחיה בשנת הצ"ב, כתוב כן, ע"ש]. ומכיון שחכמים אלו ביקשו בירושלים בתקופות שונות, ניתן לומר בבירור כי מסורת זו הייתה רווחת בקרב אנשי ירושלים מדורות דנא. ובנוסף לכך כתוב הרוב המנוי"ח בספר אלה מסע' (פרק ד) שרבינו האריז"ל אישר שAKER חולדה מקומו על הר הזיתים.

והנה קבר חולדה הנבייה בתחום ירושלים הוא, כאמור בתוספתא (ב"ב פ"א): "קבר שהקיפו העיר וכו' כל הקברים מתחנים חוץ מקבר המלך ומকבר נבי ר' עקיבא אמר אף קבר המלך וקבר הנביא מתחנים אמר לו ולא קברי בית דוד וקבר חולדה הנבייה היו בירושלים ולא נגע בהם אדם מעולם אמר להם ממש ראייה מחייב היהתה שם והייתה מוציאה את הטומאה לנחל קדרון. והקשרו הפתור ופרח הרדרב"ז הנ"ל וכן בבאورو על הרמב"ם הל' בית הבחירה (פ"ז הי"ד), הרי אין קבר חולדה וקברי בית דוד בתחום ירושלים כלל, (לפי ההנחה שAKER חולדה הוא בהר הזיתים וקברי מלכי בית דוד הם בהר ציון המערבי), ותרכזו שניהם שאמנים בתחום ירושלים, אבל מתחילה הייתה ירושלים גדולה הרבה יותר, וכמ"ש בב"ב (עה,ב) דירושלים תלתא פרסאי הוה. אבל מהרי"ט (חיו"ד ס"י לו) כתוב שAKER חולדה שבהר הזיתים הוא בתחום ירושלים ממש, כי שם היה ביתה כמ"ש במלכים ב' (כד,ד) והוא יושבת בירושלים במשנה, ופרש האברבנאל כי היה ג' חומות לירושלים והייתה יושבת בשניה או בשלישית שנקראת שנייה לבצעים, וכמ"ש הגמ' שבשבועות הנ"ל שב' בצעים היו בהר המשחה, וכו' ומתייה היה שם יישוב וכו' קבר חולדה, ואח"כ בבביה שני הוסיפו את הבצעים הללו, והגם שהעלין לא נתקדש בקדושת ירושלים עכ"פ כיוון שבכלל ירושלים הוא, לא היו קברים שם כלל, והיה בדיון לפניו שם את הקברים, כאשר אין מליינים בה את המת, וכו' וקבר חולדה היה שם כבר מתייה והא' הוסיף על העיר, ולכון שאלת התוספתא היא אמי לו פינו את קבורה, ולא כיצד קבורה שם, ע"ש באורך. גם במהר"י קורוקוס בהל' בית הבחירה (פ"ז הי"ד) שכח שאיסור קבורה בירושלים הוא משום אוכלי טהרות

הוא, שלא יטמאו, ע"ש. פשוט שנווה איסור זה גם מחייב לירושלים המקודשת, דהיינו שדרים שם אוכלי טהרות יש לפניהם את הקברות ממש.

ומכל האמור עולה בבירור כי הרים הזיתים בתוך ירושלים הוא, והוא מוקף חומה, אלא שלא נתقدس בקדושת ירושלים.

ד. ערעוורים ותהיות על מקום הבצעים וקבר חולדה

ואולם כמו עורורים וערעוורים יש, הנה על עצם קביעה זו שהבצעים הם בהר המשחה, והן על כך שקבר חולדה הוא בהר הזיתים. הראשון שערער על קביעה מקום הבצעים וקבר חולדה הוא ר' שווואץ' בספר תבאות הארץ (פרק ז עמ' שמח-שנא, הוץ' לונץ'), ותוון דבריו, כי לא יתכן שירושלים התפשתה על הרים הזיתים כלל, ומ"ש הcptור ופרה ומהרמ"ט והרדב"ז הוא טעות שהטעתם לשון הגם' בשבועות שאומרת שב' בצעים היו בהר המשחה, אבל טעות סופר הוא בגם', כי בירושלמי סנהדרין פ"ג ובתוספותה סנהדרין פ"ג לא נזכר אלא שהבצעים היו בירושלים, ואינם בمزורה אלא בדברי יוסיפון בספרו לרומיים, שכתב שלושת החומות היו בצד הצפוני. ובספרי חכמי הנוצרים כתבו על מקום קבר חולדה שהוא מקום קבורה נזירה אחת וכו' והcptור ופרה האמין לערכיהם שאמרו שהוא נביה וכו' ואחריו העתיקו כל הדברים אחריו.

גם ר' מ' לונץ' בהערכתו על הcptור ופרה (עמ' קא) העיר על הcptור ופרה כי לא יתכן שנתפסתה ירושלים למזורה כלל, שהרי נחל קדרון עובר במזורה להר הבית ומפריד ביןו לבין הרים הזיתים, ולא ספק היה נחל קדרון מזורה יטומאה נחל קדרון. וגם הר' בתוספותה אמרו שהיה מחלוקת שהיתה מוציאה את הטומאה לנחל קדרון. ועוד קשה שהרי באמצע הרים הזיתים יש קברי הנבאים הagi ומלאכי, ולרגלי ההר בית קבורה עתיק יהודאי מימי הבית השני וכו' ובתוספותה בסנהדרין שהב' בצעים היו "בירושלים" והוא הנקרא אצל מחתתינו הכהן "בצעתא" ומקומם בצפון העיר ולא בהר המשחה. וצדקו דברי אבא שאול שאומר "שתורפה של ירושלים הייתה ונוחה להכחש ממש" כי צד זה כולם מישור, אבל מצד המזרחה הר המוריה אינו מקומם תורפה. וגם הר' הנושא ר' בנימין מתודלה והרב אלה מסעות וכו' לא הזכירו כלל את קבר חולדה בהר הזיתים וכו'.

אף הגרים"ט בספר עיר הקדש והמקדש (ח"ב פ"ה) החזיק בדשבריהם, וטען ככל הטענות הנ"ל, ופתח בדברי יוסף בן מחתתינו במלחמות (ספר ה דף ב) צפון העיר הנבנה מחדש נקרא "ביזתא". והוא "בצעתא". ולא יאומן כי יסופר שהר הזיתים הוא מקום הבצעים, שהרי נחל קדרון מפסיק וכו' וט"ס הוא, וכו' ע"ש.

ה. יישוב התהיות

והנה אין ספק כי נכונים ונאמנים דברי יוסף בן מחתתינו שבצפון העיר הוסיף חומה שנייה ושלישית. וכבר נתגלו דרידי חומות אלו לעין, וכמ"ש הגרים"ט שם, ויש ספר שלם שנקריא "שלשת החומות הצפוניות" [CMDOMNI בהוצאה משרד הביטחון] שבו תיאור גילוי החומות ומקומם ותצלומים שלהם. ברם מי גילה זו זה שהירושלמי והתוספותה והגמ' בשבועות מדברים

על אותן חוממות שמדובר יוסף, הרי יש מקום לומר שהבצעים הנ"ז בתלמוד הם אכן בהר המשחה, והבצעים שמצויר יוסף הם בצפון העיר. ועוד נשוב לדבריו להלן.

וקודם כל נראה שלשבש את נסחת הגמ' ולגרוס "בירושלים" במקום בהר המשחה, ולומר שהמקום הוא בצפון העיר, הוא ריפוי שבר על נקלה. כי הרי הגמ' אומרת שהבצעים היו "תחתונה ועליהנה" ואם הוא בצפון העיר שכלו משור, אין הבנה כלל למלילים אלו. ובכלל הרי גם ב מגילת תענית (פרק ו) בכל המהדורות, מפורש כלשון הגמ' בשבעות. ולשבש גם את זה הוא דבר שלא מתקבל על הדעת. ומכיון שבתוסתפה ובירושלמי בסנהדרין הנ"ל לא כתבו איה מקומם של הבצעים, אלא כתבו סתם שבצעים אלו היו "בירושלים", א"כ פשוט שיש להשווות הדברים עם הביבלי, ולומר שבצעים אלו הם בירושלים בהר המשחה, כڌזונין בפסיקתא וביתר הדברים הנ"ל שהזכיר, שקוראים בפשיותם להר הזיתים ירושלים. וגם לא כל קשר לקשיות המדרשים הנ"ל כך יותר מאשר לשבש את נסחת הגמרא. וכמදמוני שכל מבין עם תלמיד יסכים לזה.itol לא ספק נשמט לרגע מהגירם"ט לשונן מגילת תענית הלוז, כי בספרו עיר הקדרש והמקדרש (ח"ב ע"מ נא בהערה) כותב על מעלהה ומהימנותה של מגילת תענית, ושלשונה מדוייק כלשון המשנה ממש, וכל מקום שדברי יוסף בן מתתיהו סותרים לה דבריו בטלים, וכו' ע"ש. ואיך יתכן שפרק קורם ישבש את נסחת הש"ס על סמך דברי יוסיפון ואת נסחת מגילת תענית לא זכרן.

ומה שטענו איך אומרת הגמ' שצד המזרחי הוא תורפה של ירושלים שנוחה להכbesch ממש, הרי אדרבא המקום הוא הררי ואין הרבה אפשרות לעבוור כי נחל קדרון מתחתיו וכו', ומהר הזיתים לא נח כלל לככוש. לדעתינו אינה קושיא כלל, שהרי חומת העיר המזרחתית שהיא גם חומת הר הבית הייתה נמוכה יותר מאשר חומות העיר, כמפורט במשנה במסכת מדרות (פ"ב מ"ד): "כל הכתלים שהו שם היו גבויים חז"ז מכוחת המזרחית שהכהן השורף את הפרה עומד בראש הר המשחה מתכוון ורואה פתחו של היכל" וכו'. וראה גם ברש"י ביומא (ט,א) שכתלי הר הבית היו גבויים כי אמה מעל לשערם חז"ז מהמזרחי וכו', ע"ש. וכיון שהחומה של ירושלים שכנגד הר המשחה הייתה צריכה להיות נמוכה מסיבה זו, א"כ שפיר המקומ הוא מקום תורפה יותר מאשר מקומות העיר, והיה צריך לעשותה לה חיזוק חיצוני, כדי להגן על העיר. זאת ועוד, כי לא ספק מכיוון שמדובר הר הזיתים ניתן לראות את כל ירושלים ולהתכן שם דרכי כיבוש, אין לך דבר תורפה יותר מזה, שהאובייך יושב במקום גבוה וצופה על מבואות ומוצאות העיר.

ובאשר לטענה כי נחל קדרון הוא מקום קבורות וכו'. דומני שגם על זאת יש להסביר ממשנה מפורשת במשנה פרה (פרק ג' משנה ו): "כבש היו עושים מהר הבית להר המשחה כיין ע"ג כיין וכיפה כנגד האותם מפני קבר התהום שבו כהן השורף את הפרה". ואם המקומ שכנגד הר המשחה היה מקום קברים וכו' איך אומרת המשנה שמן קבר התהום עשו כן, הלא קברים ממש היו שם בנחל קדרון. והיתכן שיתנו יד לקבורה במקום או להשליך בו דבר טומאה. אלא ודאי הקברים והשלכת הטומאה נעשתה בנחל קדרון דרומה לירושלים העילונה, באיזור הכפר הנקרא כיוון סילוואן.

והאמת שגם כיום אין כלל קברים בנחל קדרון במקום המקביל להר הבית, פרט לקבורות זכרים הנכיא, שכבר נתבאר שאין מפנים קבר נכיא. וקבר בני חזיר - מסתבר מאוד שהוא מתקופה

מאחורות, בשלבי בית שני, שאז כבר לא היה שליטה על הנעשה, כדרהן. וכל שאר הקברות הם בשיפולי הרכס הדרומי של הר הזיתים.

גם מה שכח הרוב תכואות הארץ שהכפתור ופרח הוא שהמציא שAKER חולדה היה בהר הזיתים וטעה וכו'. אינו נכון, שהרי ר' יצחק חילו, שחי בשנת ה'צ"ב, בתקופת הכפתור ופרח, והנוסע ר'ם בסולא שהיה בשנת הרפ"ב, מאותים וחמשים שנה אחר הכפתור ופרח, ומעיד על כך בדבר פשוט, ואינו מזכיר בספרו את בעל הכפתור ופרח, ומסתבר שלא ראה את ספרו, מכיוון שנדרפס לראשונה רק בשנת ש"ט. [לעודות הרוב המנוי"ח בשם הא"ר"י איני רואה חשיבות עליונה. כי יש להיות בכמה מדבריו שם בשם הא"ר"י. ו Robbins הנוסרים בשם הא"ר"י, וכשאינם בה' שעריים, כתוב מREN CHID"א זלה"ה שאין לסתור עליהם. ואכם"ל].

והאמת אגיד כי איני יודע יישוב ברור לדברי ר' עקיבא שאמר שמחילה הייתה יוצאת מקברי בית דוד לנחל קדרון. היכיז יתכן זה, אם קברי בית דוד הם במערב העיר ביישובים העליונה ומהילה שתעבור מתחת לכל ירושלים עד נחל קדרון, על מה ולמה, הרי גי בן הנום, לדרומה סמוך ומראה, ולמה לי قولוי הא. וכך איני יודע ליישב איך יתכן שAKER חולדה הייתה מחליה להחל קדרון, הרי שפולי ההר הזיתים המזרחי וודאי לא נתقدس, ולמה לטרוח טירוחה עצומה לעשות מחליה על פני כל ההר העצום הזה. ומהמת קושיא עצומה זו יש חוקרים שבאמת העתיקו גם את קברי בית דוד ממקוםם, והגלו אותו למקומות לא נודעו.

וכמובן שיתכן מאד לומר שכיוון שנחל קדרון הוא היה המקום שאליו היו מוציאין את הטומאה, והיה מפורסם לאוכל טהרות, לא רצוי לטמא עוד מקום נוסף, ועמלו וטרחו רבות כדי לשמר על קדושתה של העיר וסבוכותיה, ולרכז את הטומאה במקום אחד. ולא נפלא ולא ורהור הוא הדבר, שהרי כדי לשורוף את הפורה האדומה בנו גשר חולול בעל שלשה כיפות כולו, מהר הבית עד הר המשחה, שהוא כשלעצמם עבודה עצומה, והכל משומס ספק טומאה של קבר התהום, א"כ אל נא נשתחה ונתפלא אם גם החצבו מחלות עצומות להוציא את הטומאה לנחל קדרון דוחוק. ולפי"ז מי שהוא כהן ודבק במסורת היהה רשייל לנכת ולהשתתח על קברות מלכי בית דוד וAKER חולדה. ולא מוקבל עלי מה שהחמיר בזה בספר הר הקדש (עמ' כה) שלמרות שדבק במסורת ודחה דברי הרוב תכואות הארץ בדרכו שלו, כתוב שאין לנכת לקברות אלו כי אינו ברור וכו'. והוא תימה. דלאחר שכל כולו בא לחזק ולומר שAKER חולדה ידוע מהאר"י וכו', שב ומרפהו. אבל הנכון הוא כי כיוון שאין יודעים כלל את מקום של מחלות אלו, ומסתבר מאד שבמהלך המלחמות ורבות השנים נחרבו ונסתמו, אין מקום להתייר דבר זה על סמך המציאות שהיא לפני פנוי אלף שנים.

ו. תיאור חומות העיר על ידי יוסף בן מתתיהו ומתי נחרבו היבטים

ועתה נבו לדברי יוסף בן מתתיהו וראשון ההיסטוריונים היהודיים, ועד ראייה. בראשונה נביא בקצרה את תיאור חומות ירושלים לפני הקיבוש כפי שמתארים יוסף במלחמות (חלק ה פרק ד ואילך); ירושלים הייתה מוקפת בשלוש חומות בצורות מכל עבריה, מלבד המיקומות אשר סוככו עליהם נקרות עמוקות אשר לא חuberו בהם רgel איש, כי שם נמצאה רק מצודה אחת. עוד מתאר את ירושלים העליונה באיזור מצודת דוד, והתחזונה בחקרא ובעמק הטורופוין (מדרום לעופל

עד השילוח). אמן כשבא יוסף לתאר את מקומם של שלושת החומות כותב כי החומה הראשונה היא החומה הישנה שבנה שלמה שהקיפה את כל העיר, והשניה הקיפה את הצד הצפוני בלבד. והשלישית היא חומה מאוחרת שהחלה בבנייתה אגריפס, והושלמה מאוחר יותר, לצורך הגנה על התושבים הרבים שנתיישבו בצד הצפוני מעבר לחומות היישנות מחוסר מקום. חלק חדש זה של העיר שנקרוא "ביזנטית". [ביזנטית זו החליטה מאוחר יותר כי היא ביצעתא, והוסיפה לומר עוד כי החומה שלפניה גם נקראה ביצעתא, ומכאן העבירות את הדרך אל שתי הביצעים ש"בירושלים" ולא בהר המשחה. והקروا יראה וישפטו בלבד אם יש זדק בזה. ואין מתיישב זה עם הגם' שאומרת שהוסיפום מפני שתורפה של ירושלים היא, הרי יוסף אומר שהוסיפום משום שהישוב גדול ויצא אל מחוץ לחומות]. ואמן לא ספק בכל תיאור מצב במלחמה אין יוסף מזכיר כלל את הר המשחה כמקום הקשור לירושלים וכמוקף חומה, ואדרבא כותב בהמשך הפרק שטיטוס לא מצא דרך לבוא אל העיר אלא מצידה הצפוני כי יתר הצדדים מוקפים נחלים והגישה אינה נוחה כלל. וכותב כמה פעמים שהמhana הצבאי ומושבו של טיטוס בהר הצלפים. ואכן כותב שהחומה הצפונית השליישית ואחריה השניה הם שנפלו ואשונים לידי טיטוס כי לא היו חזקות דיין. ואמן מכאן ואילך הייתה לטיטוס עבودה קשה כי החומה הראשונה הייתה חזקה וטובה מאוד, ולכן פנה והטיל מצור צמוד על כל ירושלים כדי בדיק שהקיף את כל ירושלים לכל רוחותיה, ומצדיה המזרחי עבר בדיק זה בין הקורונן להר הזיתים. בספר שישי מספר יוסף על המצור ועל כיבוש ירושלים עצמה מצידה הצפוני מערבי. וכן על כיבוש הר הבית.

הסתירה בדברי יוסף, שמתילה כותב שכיל ירושלים הייתה מוקפת שלוש חומות, וכו' לבין תיאור שלושת החומות ברורה. ואמן בקדמוניות (יד, טז) כשמתאר את כיבוש ירושלים על ידי הורדוס, כותב שהעתיק את מחנהו לפני בית המקדש, שהוא המוקם הנוח ביותר להסתער עליו, [וממהלך הדברים שם ברור שהמדובר על הצד המזרחי], ובמהלך הכיבוש כותב יוסף שהיו שם ב' חומות, שכיבושים ארך זמן רב, ואח' ב' עוד התבצרו היהודים, ונלחמו מתחוק העזורה ומיורשלים העלינה, ע"ש. ומכיון שכן, ברור כי הייתה החומה נוספת מזרחית לחומה הקיימת כוון. ולדעתו זו הוא הביצעתה הראשונה שנבנתה במזרח, בשיפולי הר הזיתים, שנרגלה לא זמן, כדרහן. ובכך מתיאשים גם דברי יוסף הנ"ל. ועל מקומה המדויק של החומה נוספת זו במזרח, ראה להלן.

ואמן מה שכותב יוסף שמחנה טיטוס היה יושב על הר הזיתים, ושאת הדיק בנו בין הר הזיתים לקידרין נראה ברור שלא הייתה כל חומה מעבר לחומה ירושלים. א"כ ציריך לומר שהחומה זו חרבה בזמן כבר בטרם באו של טיטוס. ובכל זאת לא בחר טיטוס לכיבוש את העיר מהצד המזרחי על אף שחומתו הייתה נמוכה כאמור. מה שנראה כסתור לדברינו הנ"ל. אבל האמת כי לא מעט החסיר יוסף מתייאור הביבות. ראשית, אין מתאר כלל כיצד נכבש הר הבית ומאיזה צד, וכבר העיר על כך שמחוני בהعروתו למלחמות (עמ' 501). גם אין יוסף מספר כלל על כיבוש העיר התחתונה. ולכן מי שהושב שעל פי ספר זה אפשר לבנות ולהרeros דברים ברורים במקורות חז"ל טועה לדעתו טעות חמורה.ומי שיחבון מעט יראה כי לא הייתה דרך להבקיע את הר הבית אלא מצד המזרחי, כי יתר הצדדים היו חסומים לחלוותן. הכותל המערבי הוא כותל איתן ענק ממדים. והכותל הדרומי אין כל גישה אליו לפני כיבוש והריסת החקרה, וגם הוא כותל ענק ממדים. הכותל הצפוני של ההר היה מעורה בבחים עד צפון העיר ואינו עבר למחנה צבא

משמעותם באלים מנוגדים, וכו'. לא כן הצד המזרחי, הוא נח לכיבוש ונשלט על ידי תכפייה מה הר הזיתים.

ואם נכוונים דברינו נראה כי ללא תועלת היה לו לטיטוס כיבוש העיר עצמה מהצד המזרחי, שהרי העיר העליונה הייתה מבוצרת מאוד, והגישה אליה מצד מזרחה אינה מתאפשרת כלל לאנשי צבא, הן מצד בתיה הרבים והן מצד הסכנה העצומה, שעדרין רוב יושבי העיר הם למעלה. כל זה היה ידוע לטיטוס, הן מכיוון שהיה בידו שבויים רבים ובראשם יוסף עצמו, והן מושם שכאמור מהר הזיתים יכול לראות את כל החלק המזרחי בבירור. ולכן נראה שגם ש"ש הגמ' שירושלים הייתה נוחה להיכבש מהר השמלה הכוונה על הר הבית עצמו, ולא על יתר העיר.

מתי אם כן בטלה הביצעה העליונה שבחר המשחה, אני יודע. אמן ידוע כי בימי בית שני כבר עלו היונים על הר הבית וכבשוו כמה פעמים, כמסופר בספר חשמונאים. יוסף בן מתתיהו (במלחמות ו', י) מונה חמשה מלכים שכבשו את ירושלים העיר - אבל לא החריבוה - בטרם ברא הרשע טיטוס להחריבה. ולא נפלא שעכ"פ החירב אחד מהם את הביצעה וביטל את היישוב במזרח העיר. ובחשמונאים (א ס"פ ד) מסופר שלאחר שכבש יהודה המכבי את העיר מידי היונים ביצר את העיר בחומות בצורות ומגדלים גבוהים מסביב למקדש ועל הר ציוןelman לא יוסיפו הגויים עוד לשחתו כבראשונה. וכן כותב גם יוסף בקדמוניות (ספר יב עמ' 62). משמע שבטרם זה לא היו החומות בצורות כל כך, ולא היו מגדלים גבוהים וכו'. והטעם לכך ברור, כי את ירושלים בנו עזרא ונחמי באדיבותם ותחת חסותם של כורש ודרושים הפרושים, ולא ספק לא הניחם לבצר את העיר. ויעידו על כך דבריו של עזרא (פרק ה-ו): על כתוב השטנה שכתבו השומרונים על כך שהביתה נבנה באבן חזקה מאוד. וכפי שמספר יוסף בן מתתיהו בקדמוניות (ספר יא עמ' 11) שבזמן בניין בית המקדש השני פנו השומרונים לדריוש בטענה שהיהודים מביצרים את העיר, והמקדש נראה יותר כמצודה מאשר כמקדש, ומשנודע לדריוש שיש בזיה חשש למשלו בעיר, בדק את הענן וציווה שלא להפריע את הבניין וכו'. אבל לא ספק לא הניח לבצר את העיר. ולכן נהרסה העיר והחומות ידי אנטוכוס, כמו שבחשונאים (א, א, לג) ובקדמוניות שם (עמ' 56). ורק בתקופת מרד החשמונאים בוצרה העיר על ידי יהודה ואחיו יונתן כראוי. [על תהליך בניות והיריות החומות בפרטות ראה בעיר הקדש והמקדש ח' ב פרק ח].

ולא רחוק א"כ לומר שהיהודים שינה את המערך האסטרטגי של העיר, במקום להוסיף על העיר יישובים נוספים מכל עברה, העדיף לחזק את החומות ולבזרם במגדלים, דבר שהמשיכו בו אח"כ גם הורדוס ואגריפס ביתר שאת. וגם ייתכן מאד שאף את החומה המזרחית הגביהו לצורך הגנת העיר, ובכך נסתם חזון היישוב על הר הזיתים.

ומכיוון שכאמור במבנה החומה הצפונית השלישית התחילה המלך אגריפס והושלמה מאוחר יותר, אין לתמוה מודיע התוספתה והגמ' בשבועות אינם מזכירים את התוספת זו שהוסיפה על העיר, כי בתקופה זו כבר אורחות פרזון בישראל, והלכו בה יותר פריצים מאשר חכמים. כפי שמספר יוסף [ומי שקורא את ספריו אין לו צורך בפירושים על אודות שנאת החינוך שהביאה לחובן בית שני]. זאת ועוד, כי מסירת שמוועה זו על הביצעים היא מפיה של אבא שאול, ואין

הגם' עוסקת כלל במחקר המקום. ואוthonה נפקא מינה שתהיה מיידיעת התוספת בהר המשחה, תהיה גם על התוספת הצפונית. והנה עד היום אין לנו שום ידיעה כלל על מ"ש הגם' שירושלים הייתה שלש פרסאות, היכן היה ואם נתقدس וכו'. וא"כ אין פלא על כך שגם מצב היישוב המזרחי אינו ידוע לנו.

ז. מקומם של הצעים ומקום שרפת הפרה

ומכיוון שכבר כתבתי במקו"א [ראו תנובות שדה ג'ילין 26²⁸] להוכיח שוחמת היישוב בית פאג'י המערבית הייתה חומת ירושלים, א"כ על כרחך שישום הביצעה העליונה הייתה מעבר לכרכס הר הזיתים אבל לא ירדה ולא הקיפה את ההר מזרחה.

וראיתי בספר הר הקדש לרומ'ן שפירא (עמ' כו) שכחוב שדווקא לכיפת הר הזיתים האמצעי. קוראים ח'ז"ל "הר המשחה", ודוווקא את כיפה זו הייתה מקיפה חומת הביצעה השניה, ולא את יתר הר הזיתים לא הצפוני ולא הדרומי [ומאוחר יותר שכבר הרוב הורובי' בספר ירושלים בספרותינו עמ' 139 כתוב כן]. ולענ"ד הגם שדבריו ביחס לכיפה הדרומית נראים נכון. ביחס לכיפה הצפוני – הר הצעים, דבריו אינם נראים לי כלל, כי אסטרטגיית אין בדבר תועלת, כי כל הר הצעים עדין שולט על העיר. וראה במסכת מכות בסופה שהר הצעים ראו ר"ע וחוירו את הר הבית וקרעו בגדיהם, ע"ש. לכן ברור שעכ"פ בחולקו הייתה החומה עוברת גם בהר הצעים. ואם קיבל את המסורת האומרת שמקום שרפת הפרה הוא בכתף הדרומית, מוכח א"כ שגם הכתף הזה הייתה מוקפת חומה. ואין להטעה על מה שיש שם קברי נבאים, וכו' כי בgam' בשבעות הניל מבוואר שאת הביצעה העליונה הושפו "עלoli golla" כלומר בימי בית שני, ובימי בית ראשון לא ספק לא נתقدس, אלא אדרבא במלחים-א (יא, ז): "או יבנה שלמה במה לכמוש שקן מואב בהר אשר על פנוי ירושלים". ואח"כ כשהקיפו חומה לא פינו את קברי הנבאים, כי אין מפנים כבר נביא. ולר"ע שכן מפנים, ייל' שזה דוווקא מירושלים המקודשת, ולא מקום זה שלא נתقدس. ויתכן שהטעם האמתי שלא קדרו את המקום הוא משום שהוא בו קברים, כי מה שאומרת הgam' שאין מוסיפין על העיר אלא במלך ונביא וכו' עדין אין בו נתינת טעם למה באמת לא קדרו אותו במלך ונביא וכו'. אם כי אין כל ידיעה קדומה ובבורה על המסורת זו שאומרת שמקום שרפת הפרה הוא בכתף הדרומי. [ועתה בא ליידי ספר ירושלים בספרותינו לרוב, וכותב (בעמ' 139) שלמה המלך בנה את הבמות בכיפה הדרומית של הר הזיתים (הנקרא ג'בל בטאן אל-הוה), ועל זה מסופר אחר כך במלחים-ב (כג, יד): "וישבר (יאשייה) את המצבות ויכרתו את האשרים וימלא את המקום עצמות אדם". ולפ"ז הקברות בכתף הדרומי הם כבר מימי יאשייה. וא"כ אם הקיפו אח"כ את המקום, ופינו משם את כל הקברות, וכו' ונחפץ להיות מקום שרפת הפרה, זאת לא אדע. ולדעתני אין הכרח לדעה זו. ושוב ראיתי כי כמה וכמה מסורות נמסרים בעניין זה, בכתפור ופרח (פרק שישי) כתוב שמדובר שהמקום הוא צפונית לכביר חולדה, כלומר בהר הצעים. ולונז בעירותיו שם (עמ' עז) כתוב שהוא דרומית לכביר חולדה. ול' נמסר על היהת המקום בדורות אצל הבהיר שליד קבר חנה וזה בניה. וכן ראיתי בספר מחקרי שנקרא "הר הזיתים" שכחוב שהמסורת היא שמדובר שרפת הפרה הוא בהר הדרומי (וכעת אמ"א). ובירושלים בספרותינו כותב שהמסורת היא שהמקום הוא למטה מקבר חולדה. (ולשיטתו הולך, רק הרכס האמצעי הוא הר המשחה, כאמור). א"כ כל אחד משלש הכיפות שיבחר הבודח, יכול הוא לומר שכך המסורת.

ולדעתי מסתבר שכל המוקומות נכוונים, וכולםאמת, כי אין קפידה בדבר, אלא שהייתה השורף אותה רואה מההר את פתחו של ההיכל. ואכם"ל.

ח. **מקומה של החומה המזרחתית של הר הבית וגילוי החומה השנייה**
 חומרת הר הבית המזרחתית הנמצאת ביום כל הממצאים מראים על כך שהוא מקום החומה העתיקה מימיות הבית השני. ובן אותה תקופה ר' יוסוף הספרדי בספרו דברי הימים למלכי תוגרמא (ח"ב דף ל"ב, כותב: "בשנה ההיא (ה"א ש"א) העיר ה' את רוח סולימאן מלך יון ופרש ויאמר להקים את חומות ירושלים וכיו' וישלח פקידים ויבנו את חומתיה ויציבו דלתותיה 'כבראשונה' ומגדליה 'כבתחילה' וכיו' גם התחלה הביא העירה פן יצמא העם" וכיו'. תיאור מדויק זה של איש ישראל בן התקופה, לדעתו אינו מזריך להשערות נוספות, אבל כבר הרוב במקובל ר"ע ח' ריקי בספרו אדרת אליהו (בקונטראס מי נדה סימן לו) שחקר את הנושא בדבריו, כותב: "נראה כי אף כי חומות העיר נבנו על ידי מלך ישמעאל שניט הרבה אחרי חרבן בית שני, מכל מקום על היסודות הראשונות נבנו, וכיו' כי מזוזתו (של שער הרחמים) מחדש נבנו בבנין אבן, המשקוף שעליה וכיו' פיטורי ציצים, נראה לעניין היה האבן הוא מזמן קדמון מאד, וכנראה שם מצאוו בארץ במקומו" וכיו'. השערה זו שמצו האבניים ובנו מהם מחדש אם כי לא נפלאת היא, עכ"פ החומה אינה עתיקה, ויעידו הכתובות בערבית המסתוריות על האבניים באזור השערים, וכן חרכי היררי המעידים על בניית החומה לאחר המצאת הרובה, ועודתו של רבינו עובדיה מברטנורא, שהייתה בירושלים כמה עשרות שנים בלבד לפני שנבנתה החומה על ידי סולימאן, שכותב שהעיר חרבה ואין לה חומות סביב כלל. מכל זה נתן למדוד בבירור כי אכן חרבה גם החומה המזרחתית. ועכ"פ כתובים מספר חזקרים, והביאם בספר הר הקדש (עמ' רמ), כי מהפירות שנעו במקומות מתרבר כי אכן כן הוא,abisodot ha-chora'ha ha-mezorachit ntaglu abanim utiqot ma'od l'khol oracha, ולדעת כל החוקרים הוא שלא הוציאו פיקח על הבניה, אלא שר האוצר נראה דבר זה לעין, ובפרט בקרן הדром מזרחתית. [ויש לציין כי אמנים מפוזרים שסולטאן סולימאן בנה את החומות, אבל פחות מפוזרים הוא שלא הוציאו פיקח על הבניה, אלא שר האוצר שלו שהיה יהודי, כפי שכותב ר' יוסוף סמברי בדברי יוסוף (עמ' 584): "הוא בנה את חומת ירושלים על ידי הנגיד ר' אברהם קאשטוו, שהייתה במצרים מושל על בית המטבח" וכיו'. ולכן לדעתו קרוב לוודאי שהחומות נבנו והושתתו במידוק, עד כמה שניתן, על גבי החומות היישנות, שגם שימשו להם כיסודות. וכל הפקופים והרמזים שנכתבו על ידי פאת השלחן וכיו' אודות החומה המזרחתית נתברר מעל לכל ספק שאין בהם ממש. וחייב מאד שוגם בזמנינו יש מחברים שנמשכים ומעתיקים דברים כתובים, בלי לבדוק את המציאות בשטח.

ומכיוון שכן מסתבר שרידי החומה השנייה שנתגלהה מזמן לא כביר כ 16 מטר מזרחתית לחומה הקיימת, אך רק שכן בה כדי לעורר את מקומה של החומה הקיימת, אלא יש בה כדי ללמדנו על הביצועה התתונה, שהיא היא אשר שרידיה נתגלו מזמן לא כביר. ובכלל ירושלים המקודשת היא. אבל לא בקדושת הר הבית. וכאמור לעיל, כבר יוסוף בן מתתיהו מספר על כך שהורדוס היה צריך לפורץ להר הבית בשתי החומות המזרחיות, אך שלא ספר חומה זו לא נבנתה לא על ידי הורדוס ולא על ידי אגריפס בנו, אלא קודם לכן. וננסח לברור מתי.

בחסמונאים (א,יב, לו - לח): "וישב יונתן אחרי כן ירושלים ויקרא אל זקניהם העם ויעוץ עמם לחזק את מבצרי ארץ יהודה ולהגביה חומות ירושלים וכו'. ויהי בהתאוסף העם לבנותו ויתקנו גם את פרציה החומה היישנה, ושם כפינטא, אשר התרועעה מוקדם לנחל". "כפינטא" זו התעלם ממנה יוסף בקדמוניות (עמ' 90), ולא כתוב בה דבר. אבל הרוי הנחל היחיד בירושלים הוא נחל הקדרון המזרחי, גם לשון "מקדם" מורה על כך שהמקום הוא במורחה העיר. וכך כתוב הגרימ"ט בעיר הקדש והמקדש (ח"ב פ"ט עמ' סה) שמסתבר שציריך לומר "כפינטא", והוא החומה החדשה הנ"ל, ששרידיה מזוהה מתגלתה מזרחה הר הבית. וא"כ נתברר לנו זמן חידושה של החומה זו, וישראלותיה היו עוד קודם לנו. ועדין לא הצלחתי לעת עתה לגלות כלל שום רמז על החומה (המצעתה) העלונה. אבל מכיוון שנתגלתה חומה אחת א"כ תבוא זו ותלמוד על רעوتה, שגם היא נמצאת א"י שם במורומי הר המשחה. גם היא הייתה לא פחות מ 15 בורות מים, מעיד על כך שהיא במקומם יישוב. וה' יאיר עינינו.

דברים אלו שכתבתי דעת לנכון נקל כי בנויים הם ברובם כיפין על גבי כיפין. וההשערה אחת מחזקת את חברתה. אבל ידוע שבמקצתו זה אי אפשר להימלט מהשערות. והריני חייב להודות כי שלא כהחלתי בעניין ציון - עיר דוד, עדין יש תהיות בלבבי על היה קבר חולדה בהר הזיתים, ועל הערפל הגדול שבסביב לשתי היביעו. אבל דומני כי יש בדברים די והותר כדי לישב את המסורת המקורית. וכן בורור לי מעל לכל ספק שבימי בית שני, שעליינו אנו מדברים, לא היה יישוב גדול במורוח הר הבית, וכל שכן שלא יתכן כלל לומר שעיקר היישוב היה במורוחו של הר הבית, ה גם שתוארטית אין לדבר כל מניעה, המציגות הייתה אחרת והיא שוכעת.

ובצאת הירני מזכיר דברי הנביא ירמיהו פרק כת: "דרשו את שלום העיר אשר הגליתית אתכם שמה והתפללו בעדיה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום". והגם שבירושלים בינוינו, עדין אנו בגלות, כי אין דורש ואין מבקש. ואם על עיר בגולה נאמר דרשו, מה נוענה ומה נאמר על ירושלים העיר אשר עני אבותינו אליה ובכל שנות הגלות שם ישבו גם בכוכו, האם גם עליינו רק להמשיך ולבכות את העיר אשר עתה כבר היא בידינו ? שמא עליינו לעשות מעט מעבר לך ! ולפחות לדרשו את שלומה. הלא בידינו הדבר. ומה ששגור ומשוגר בפי כל כי בית המקדש יבנה ממשמים ואין להשתדל בדבר, אינו נכון כלל, לא שהאגודה אינה נכוונה, אלא שמצוות "וועשו לי מקדש ושכנתתי בתוכם" היא מצויה מתר"ג מצוות, ונוהגת גם כיום, וכמ"ש האור החיים הקדוש (שמות כה,ח). ומפורש ברמב"ם (הלו' בית הבחירה א,א): "מצוות עשה לעשו בית לה' מוכן להיות מקריבים בו קרבנות וחוגגים אליו שלש פעמים שנאמר ועשו לי מקדש".ומי גילה זו זה שיש להמתין עד שירד המקדש מן השמיים ?.

הרבי דוד אביטן שליט"א
המכון למצות התלויות בארץ

קריעה על ערי יהודה

במועד קטן כו,א: "אלו קרעין שאין מתחайн, הקורע על אביו ועל אמו וכוכו ועל ערי יהודה ועל המקדש ועל ירושלים, וקורע על מקדש ומוסיף על ירושלים". ערי יהודה מנגן בכתב (ירמיהו מ"א) "ויבאו אנשים משלו ומשמרון שמנים איש מגיחי זקן וקרען בגדים ומתוגדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה". אמר רבי אלעזר: הרואה ערי יהודה בחורבנן אומר ערי קדשך היו מדבר וקורע, ירושלים בחורבנה אמר ציון מדבר היהת ירושלים שמה וקורע, בית המקדש בחורבנו אמר בית קדשנו ותפארתנו אשר הלוון אבותינו היה לשפת אש וכל מהמדינו היה לחרבה וקורע. קורע על מקדש ומוסיף על ירושלים". וצריך להבין מי שנא ערי יהודה מכל ערי ישראל, מודיע נקרים "עיר קדשך" יותר מאשר ערי ישראל.

ומ"ש מהרש"א שמיiri בבית שני של הכוiro ערי ישראל אלא ערי יהודה. דבריו קשים לשמעו שהרי עכו ידועה הייתה בבית שני וידוע שהיא עיר קדומה וכן קיסריה וצפורי וגמלא יודפת ועוד, ערים ידועות כקדומות ביותר ומקופות חומרה מימות יהושע בין נון מבואר במשנה ובגמ' בערכין לב,א ובשאר מקומות. וכן משמע החתום שטבריה הייתה קיימת אלא שימה הוא חומרה, ע"ש. וערים אלו מקומות ידוע עד היום. וכבר כתוב מrown כתוב בבית יוסף סי' תקס"א שהמנג'ן לקורע על ערי יהודה בלבד [וללא ספק ידע על מנג'ן זה לפי שהיה בגליל באיזור מושבו של מrown כמו וכמה ערים ידועות מימות בית ראשון כगם לא שנמצאת בגליל. וגם על צפת כתוב ר"ש סריליאו בשביית ריש פרק ו שצפץ היא עירבגלאי" וישבו בה בבית שני "וצקרא דגילהה" [מוחכר בירושלמי שם] הוא מגדל צפת. הוכיה כן מהירושלמי בר"ה ועוד, ע"ש ובברוכי"ו אוחס סי' תצ"ו].

וצריך א"כ לבקש טעם מה נשתנו ערי יהודה משאר ערי ישראל. דאע"ג שהיוב הקריעה על ערי יהודה נלמד מקרא ד"ויבאו האנשים" וכור' דמיiri שהגינו ליהודה, עכ"פ למה לא נלמד דהרא הדין לשאר ערי ישראל. [ושוב ראייתי שכבר נשאל על זה מהר"ם בן חביב בשוו"ת קול גדול סי' נא, וא כתוב שבאמת מהכתוב אין כמעט ראייה כלל, ע"ש מה שכחוב]. והלבוש סי' תקס"א כתוב שערי יהודה דוקא משום שם קרובים לירושלים. ועדין אינו מספיק שהרי בניימין קרויה Napoli בית המקדש היה רובה בבניימין כמבואר בספר דברים פסקא שנ"ב ביום יב,א.

ואברא דראיתי בספר הר הקדש לגורמן שפירה שליט"א בתחילתו שכותב שגם ערי בניימין בכלל ערי יהודה, שהרי ההוכחה מאותם שקרוו בגדיהם היה בכואם למצפה מקום מושבו של גדייהו בן אחיקם כמבואר בירמיה שם. והמצפה הייתה בחילקו של בניימין כדהוכיה שם [וזן קצת בדברי איזה חוקרים אם המצפה היא מגדל שמואל הידוע], ונקט יהודה לפי שהמקום הוא מקום מלכות יהודה, ע"ש. ומסתברים דבריו. וראה בסמן.

עוד ראייתי בספר הר הקדש שם שכחוב טעם נאה למה ערי יהודת דודוקא, דבשנהדרין יא,ב אמרו: אין מעברין את השנה אלא ביהודה משום שנאמר "לשכנו תדרשו ובאת שמה". וכ"כ הרמב"ם בהל' קדוש החדש פ"ד ה"ב: אין מעברין את השנה אלא בארץ יהודת שהשכינה בתוכה שנאמר לשכנו תדרשו. ומפרש הרמב"ם לשכנו לשון שכינה. [וראה גם בש"ת ארץ טוביה סי' נ"ד שנשאל על מ"ש הגאון מקוטנא בשות ישועות מלכו י"ז סי' ס"ז שיהודה קדושה מהגליל, היכן נמצא כן, והшиб שכן מבואר בהרמב"ם הנ"ל. ועש"ב]. ולפ"ז י"ל שגם ענין הקרייעה הוא משום גלות השכינה ושפיר נתיחודה יהודת בזהה. וראה עוד ביד רמה בسنחדרין שם דלכן כל ערי יהודת בכלל "לשכנו תדרשו" משום שבית המקדש בחלקם. והיינו טעמא שהיתה שכינה בחלקם. ולפ"ז לכוארה שפיר יש לכלול את ערי בנימין בכלל חיוב קרייעה על ערי יהודת, שהרי חלקו של בנימין נעשה אושפזין לגבורה כמו שביומה יב,א ע"פ "בין כתפיו שכן", ע"ש. ויתור מזה בזבחים נד,ב דשכינה בחלקו של בנימין, ע"ש.

אלא לכל זה טוב ויפה למאן דאמר נתחלקה ירושלים לשבטים, לדידייה היה בית המקדש בחלקו של יהודת. אבל למאן דאמר לא נתחלקה ירושלים לשבטים כלל ולא היה בית המקדש בחלקו של יהודת ובנימין, כי כבר יהושע ידע שמקום המקדש יהיה בין יהודת לבנימין כמו"ש באדר"ז פל"ה והפריש חלק נגדו ביריחו ולא חלקו לשבטים והניחו שיהיה ברשות כל ישראל כמו שהייתה ארץ ישראל כולה חלוקה ולכשיבנה המקדש תינתן יריחו למי שבחלקו נבנה המקדש כדי של ישראל יהיה שותפים במקומם, וגם את שאר ירושלים לא חילק להם אלא בתנאי שבשכינה המקדש יהיה לכל ישראל, ונמצא מקום המקדש יכול ירושלים שייך לכל ישראל ולא נתחלק לשבטים לצמיחות, וראה בספרא דברים פסקא ס"ב ובחסדי דוד קרבנות פרק ו. ומ"ש שם שgam למ"ד נחלקה לשבטים מקום המקדש לא נתחלק, לענ"ד ליתא, פשט הגמ' ביומה יב,א לא משמע כן, וכמ"ש במקו"א בס"ד], קשה אמר נשתנו ערי יהודת משאר ערי ישראל. ולומר דהך ברייתא דמועד קtan אולא כמאן דאמר נתחלקה ירושלים לשבטים, קשה מואוד, דמאוי הרמב"ם הביא דין זה להלכה הרי הוא פסק בהל' טומאת צרעת פ"ד ה"א ובhal' רוצח פ"ט ה"ד כמ"ד ירושלים לא נתחלק לשבטים. וקשה על הרמב"ם גופיה איך כתוב שהיודה היא בכלל "לשכנו תדרשו" וכמו' הריoso ס"ל דירושלים ומקום המקדש לא נתחלק לשבטים. ונראה ליישב במ"ש הגרי"ם טוקצינסקי בספר עיר הקדש והמקדש ח"ג פ"ג דआע"פ שירושלים לא נתחלק לשבטים מכל מקום יהודת ובנימין חלקו מקום היישבה והדריה ענין קני פירות, ע"ש כמה וכמה הכרחיהם לומר כן. ולפ"ז ניחא גם מה שאומר כש庫רעל עלי ערי יהודת: "ערוי קדשך היו מדבר". דודוקא ערי יהודת היו קדש. כן"ל.

ועוד אפשר שהטעם הוא משום שעיקר ירושלים ישבו ערי יהודת, והיו סמוכים לשכינה, והגם שקדושת ירושלים היא המקום עצמו, מכל מקום מי שהחזיק ובנה וכמו' היו בני יהודת, ומשחרבו ערי יהודת וגו' בנייה, היה ניכר החרבן יותר במה שהסרה ירושלים את בנייה, כי אין ספק שהשםמה קשה לא פחות ואולי יותר מהחרבן עצמו (וכבר כתבו מהאחרונים דיוםא כי האידא במקומות דיתבי סרי ומאסיג גבעות הערלוית עלי יהודת אכתי שוממים הם). ודין אני فهو לערי יהודת שעיריהם "ערוי קדשך". ואפשר שזה כוונת הלבוש שכחוב ערי יהודת לפי שם קרובים לירושלים.

ובזה ניחא מ"ש במקו"א להקשות בתפלה "המחזיר שכינתו לציון", הרי ציון אינה ירושלים אלא עיר דוד היא והול"ל המחזיר שכינתו לירושלים. ולהנ"ל ניחא דכינון שער יהודה נקרו או "בין בתפיו שכן" ונקרו או "עיר קדשין", וציוון הוא מקום מלכות יהודה, שפיר אמרין המחזיר שכינתו לציון. ודוק.

והנה בברכי יוסף ס"י תקס"א אות א' כתוב מרן HID"א בשם זקינו מהר"א איזולאי זלה"ה שהטעם שלא נהגו לקרוא על חברון הוא משומש שהיתה מערי מקלט שננתנו ללוים ולא מערי יהודה. ובגלוון מהר"א יצחקי כתוב שהדברים חלשים, וסימן מרן HID"א אףenan בעניהם אמין א דין לסתור על זה, עכ"ד. ובהשכפה ראשונה אין דבריהם מובנים כלל, דשפיר קאמר מהר"א איזולאי דחברון אינה בכלל ערי יהודה לשפט לוי ועיר מקלט היא, ומהר"א יצחקי דחה דבריו ללא נתינה טעם. ואם נאמר שהיהודים לאו דזוקא וגם בניימין בכלל וכו' כנ"ל, וחברון נמי נקראית סמוכה לירושלים, ניחא, וכמ"ש בספר הר הקדש שם. ומהר"א איזולאי נראה דס"ל כמ"ש דעיקר הטעם הוא משומש דעיקר יושבי ירושלים היו דרים בעיר יהודה, וחברון שהיא עיר מקלט מסתבר שאינה בכלל זה, ושפיר נהגו שלא לקרוא על חברון. וגם להטעם שכותב בפתח השלחן ס"ג ס"ק א' שהקריעת על ערי יהודה דזוקא משומש שער יהודה הם ערי המלוכה של ישראל. ניחא אכן לקרוע על חברון. אלא דלפי דבריו נראה שגם על ערי בניימין אין לקרוע. אלא שדבריו דוחוקים לענ"ד, דאם הצעיר הוא על אבדן המלכות מיהודה הוא כבר בבית ראשן נתפלגה. ובכיתה שני' לא היה מלוכה ליהודה כלל כי עדין היו משועבדים לפרסים וליוונים, ובכל זאת בסדר עולם פרק ל' מקיש שמחת בית שני לבית ראשן. ואח"כ מרדו ומלכו בית השמונאים מהו ושלש שנה ומלכות בית הורדוס עבד השמונאים מהו ושלש שנה (ראה ע"ז ט, א סדר עולם שם ורש"י סנהדרין צ"ב) באופן שבבית שני לא היה כלל מלכות בית יהודה. ובסדר הקריעת לא מצינו שיש חיוב קריעה על רואת בית המלוכה וכו'ב. וקצתרין.

וראיתתי לנכון לישב דברי הטור שכותב שכל ערי ישראל בכלל חיוב הקריעה. וממן בב"י הנ"יל תמה עלייו דבגמ' ערי יהודה כתיב. דהנה כל בני ישראל כולם נקראים "יהודים" על שם יהודה. יוסף בן מתתיהו בקדמוניות היהודים ספר י"א עמ' 17 כתוב שבתקופת שיבת ציון בבית שני נתקבל שם זה לכל ישראל משומש ששבט יהודה הוא השבט הראשון שהגיע לאرض ישראל לבנות את בית המקדש. ובמדרש תנחותה מהדרוי ר"ש בוכר פרשת ויחי ס"י י"ב איתא: "יודוך אחיך שכל ישראל יקרו על שמן יהודים". ואין זה סותר את דברי יוסף בן מתתיהו, כי יוסף מדבר על הסיבה והמדרש מדבר על המסובב, וכל סיבה יש מסובב מאת מסובב הסיבות. [ובכן ניחא מה שמרדי נקרא "איש יהודי" אע"פ שהוא משפט בניימין]. וא"כ י"ל שהגמ' קוראת לכל ערי ישראל בשם ערי יהודה.